

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н
Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут харчових технологій, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу
Форма навчання заочна
(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

_____ Г. П. Скляр
(підпис, ініціали та прізвище)

« ____ » _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

*на тему: «Розвиток туризму у Харківській області: стан та
перспективи»*

*зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра*

Виконавець роботи Кулік-Куліченко Ксенія Леонідівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н., Карпенко Юрій Вікторович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

_____
(підпис, дата)

Полтава – 2021

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ	5
1.1 Природно-рекреаційні ресурси Харківської області як чинник її туристичної привабливості.....	5
1.2 Історико-культурна ресурси як складова рекреаційно-туристичного го потенціалу Харківської області	20
1.3 Соціально-економічні передумови розвитку туризму в регіоні	31
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	42
2.1 Оцінка туристичної діяльності у Харківській області.....	42
2.2 Напрями розвитку туристичного ринку Харківської області	52
2.3 Розробка історико-екскурсійного туру по Харківській області.....	62
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Туризм виступає каталізатором регіональної економіки, який спроможний залучити до процесу регіонального розвитку не лише множину рекреаційних ресурсів, а й ефективніше використовувати виробничий, науково-технічний, соціально-культурний, екологічний потенціал певної території. Регіональна політика розвитку туризму і рекреації сьогодні покликана сприяти самостійності й саморозвитку господарюючих суб'єктів туристичної діяльності регіону, забезпеченню оптимального розподілу регіональних ресурсів і підвищенню його конкурентоздатності завдяки цій діяльності. Важливо, щоб такий теоретичний базис слугував науково обґрунтованим орієнтиром регулювання в напрямку забезпечення сталого розвитку досліджуваної території.

Питання дослідження розвитку туризму в Харківській обл. висвітлювали у своїх працях такі науковці, як Грабар М. В., Довгаль Г. В., Калекін В. Ю., Кібкало В. О., Клименко Ю. О., Кравчук І. В., Поливач К. А., Рекун Г. П., Шамара І. М. та інші. Однак багато питань залишаються відкритими, дискусійними та потребують постійної уваги, зокрема дослідження напрямів розвитку туризму в регіонах України, що і обумовило актуальність теми кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо розвитку туризму у Харківській області.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- з'ясувати характеристику природно-рекреаційні ресурсів Харківської області як чинника її туристичної привабливості;
- дослідити історико-культурні ресурси як складову рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- визначити соціально-економічні передумови розвитку туризму в

регіоні;

- здійснити оцінку туристичної діяльності в Харківській області;
- визначити напрями розвитку туристичного ринку регіону;
- розробити історико-екскурсійний тур по Харківській області.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси розвитку туризму в регіоні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження розвитку туризму України, зокрема у Харківській області.

У роботі використано такі наукові методи дослідження: морфологічного аналізу, системного аналізу, критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали Закони України, Кодекси України, Постанови Уряду, Кабінету міністрів України й інші правові акти, інформація Державного комітету статистики України, наукові статті, монографії, а також матеріали мережі Інтернет.

Результати дослідження доповідались на кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2020» (м. Полтава, 20 грудня 2020 р.), який проводився у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств туристичної сфери України. Запропоновані у роботі рекомендації створюють основу для розвитку туристичної діяльності в Україні.

РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ

1.1 Природно-рекреаційні ресурси Харківської області як чинник її туристичної привабливості

В законі України «Про туризм» наведено таке визначення: «туристичні ресурси – це сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють найрізноманітніші потреби туриста» [58].

Під рекреаційними ресурсами розуміють поєднання компонентів природи, соціально-економічних чинників і культурних цінностей, що виступають як умови задоволення рекреаційних потреб людини. До рекреаційних ресурсів належать території та окремі об'єкти, що можуть бути використані для відпочинку і лікування людей, відновлення їхніх фізичних і духовних сил. Характерними властивостями рекреаційних ресурсів є: цілісність, динамізм, місткість, стійкість, надійність, привабливість.

Природно-рекреаційні ресурси поділяються на три групи:

- природні рекреаційні ресурси (клімат, земельні і водні ресурси, рельєф, печери, рослинний і тваринний світ, парки та заповідники, мальовничі пейзажі, унікальні природні об'єкти та ін.);
- культурно-історичні рекреаційні ресурси (культурні, історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва тощо);
- соціально-економічні рекреаційні ресурси (економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна та перспективна територіальна організація господарства, рівень обслуговування населення, структура населення, трудові ресурси,

особливості розселення, рівень розвитку транспортної мережі тощо).

За виконуваними функціями рекреаційні ресурси поділяються на ресурси місцевого значення, обласного, республіканського та міжнародного.

Характерно, що для організації рекреації використовуються ті природні умови та ресурси, які не завжди можуть бути використані іншими галузями світового господарства, а саме: інсоляція, морські пляжі, природна краса, історичні пам'ятки тощо. Важливим потенціалом для туристичної діяльності є природні рекреаційні ресурси (природно-заповідний фонд, ліси, зелені зони міст та приміських територій, водні ресурси) [21].

Харківська обл. розташована на північному сході України на території двох природних зон Лівобережної України – Лісостепу і Степу в межах водорозділу, що відокремлює басейни Дону і Дніпра.

На півночі Харківщина межує з Белгородською областю Росії, на сході – з Луганською, на південному сході – з Донецькою, на півдні – з Дніпропетровською, на заході – з Полтавською та на північному заході – з Сумською областями України. Площа території Харківщини складає 31,4 тис. км, що становить 5,2 % території України, відстань із сходу на захід – 225 км, з півночі на південь – 200 км.

Рельєф Харківщини – хвиляста рівнина, яка розмежована річковими долинами, ярами та балками. Основні його риси визначаються приуроченістю території до басейнів рік Дону та Дніпра. Басейн Дону складає 75 % території області, басейн Дніпра – 25 %.

Ріка Сіверський Донець – головна водна артерія Харківщини – є притокою Дона, на території області ця річка несе свої води протяжністю 375 км (загальна її довжина 1053 км). Її основні притоки на території області – ріки Оскіл, Уди, Берека, Харків, Лопань, Сухий Торець, Балаклійка, Вовча, Великий Бурлук та ін.

На території області затверджено балансові експлуатаційні запаси питних і технічних підземних вод на 37 родовища, які включають 62 ділянки, у тому числі 3 родовища, що включають 3 ділянки мінеральних підземних

вод.

Клімат області помірно континентальний. Так як протяжність території області з заходу на схід і коливання висот незначні, то варіації клімату в межах області досить несуттєві. Середня температура січня -7°C , липня – $+21^{\circ}\text{C}$ [24].

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) Харківської обл. має унікальні цінні природні територіальні комплекси, є складовою національної мережі ПЗФ України і включає 220 територій та об'єктів загальною площею 53 тис. га, що становить близько 2 % від загальної площі нашого регіону.

ПЗФ має велике значення для пізнання, формування екологічного світогляду людей, бережливого ставлення до природи. До об'єктів ПЗФ Харківської обл. віднесені: національний природний парк «Гомільшанські ліси», регіональні ландшафтні парки «Великобурлуцький степ», «Печенізьке поле» та «Ізюмська лука»; заказники загальнодержавного (Бурлуцький, Катеринівський загальнозоологічні, Вовчанський ботанічний) та місцевого значення, заповідні урочища, пам'ятки природи (у т. ч. Гора Кре'янець, Сад ім. Т. Г. Шевченка), парки-пам'ятки садовопаркового мистецтва загальнодержавного значення (Литвинівка, Краснокутський, Наталіївський, Старомерчинський, Шарівський парки), дендрологічні парки (у т. ч. дендрологічний парк загальнодержавного значення Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва), ботанічні сади (у т. ч. Ботанічний сад загальнодержавного значення Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна), Харківський зоологічний парк загальнодержавного значення.

Національний природний парк (НПП) «Гомільшанські ліси» (утворено у 2004 р., площа 14314,8 га, територія Зміївського, Первомайського районів) має так званий «кліматичний курорт», тобто зону для відпочинку, проведення різноманітних екотурів. У цьому парку, на території Зміївського району, на початку 2000-х років було відкрито першу на Харківщині екологічну стежку для туристів. В «Гомільшанських лісах», унікальній

екосистемі, ростуть понад 800 видів рослин, у т. ч. реліктові дуби віком 350-750 років [56].

Експертами ЮНЕСКО встановлено, що тут росте 1000-літній велетенський дуб. На поверхні р. Сіверського Дінця, яка протікає через НПП, можна побачити одну із найдавніших рослин України – водну папороть (сальвінію плаваючу), а також рідкісні жовті глечики, біле латаття. Ядром парку є ландшафтний заказник «Гомільшанська лісова дача», на території якої пам'ятки історії періоду бронзової ери – Київської Русі.

Неповторні територіальні комплекси Харківщини – це Дворічанський та Слобожанський природні парки, які в недалекій перспективі будуть віднесені до НПП України. У Дворічанському парку (площею 3 тис. га) знаходяться ендеміки (рослини і тварини, яких більше нема у світі). У цій місцевості, де знаходяться крейдяні відкладення, зростають 400 видів фауни, у т. ч. 44 рідкісних рослин. Цікавий комплекс комах – понад 150 видів. 4 вида тварин занесені до міжнародних Червоних книг, 16 видів – у Червону книгу України. У Дворічанському парку заплановані рекреаційні зони відпочинку дворічанців та гостей району.

З 2006 р. екологами проводяться роботи щодо створення третього НПП – Слобожанського, територія якого охопить Богодухівський і Краснокутський райони. Мальовничу природу Харківщини прикрашають регіональні ландшафтні парки (РЛП) – природоохоронні рекреаційні установи, які забезпечують умови для організованого відпочинку. У 2000 р. створено РЛП «Великобурлуцький степ» (площа 2042,6 га) [9].

Генеральною схемою України передбачена організація рекреаційних зон у цьому парку, насамперед у межах басейну р. Сіверський Донець. РЛП «Печенізьке поле» (створений у 1999 р., площа 4997,6 га) є недоторканим українським степом з його унікальним різнотрав'ям, рідкісними представниками фауни, які занесені до Червоної та Зеленої книги [2]. У парку – 124 види пернатих. Гордість РЛП – доісторичний птах – дрохва. Ландшафтний парк бере участь в європейській програмі по збереженню

цього виду птахів. На берегах р. Гнилушки, яка протікає на території «Печенізького поля», відкрито кілька джерел; у балці – прекрасні озера з островами.

На берегах р. Сіверського Дінця, на південь від с. Левківки Балаклійського району, розташований ландшафтний парк «Ізюмська лука» (створений у 2003 р., площа 2560 га) [25]. Неосяжні простори «Луки» (довжина 80 км) добре видно з гори Крем'янець. На незайманій території НЛП ростуть сосняки віком 30-100 років, різнотрав'я. На прогалинах бору росте північна рослина – кладонія оленяча (оленячий мох). У парку мешкають бабаки, кабани, ласки, горностаї, білки, орли-могильники, сірі гуси, чайки та ін.

70 % (150 об'єктів) ПЗФ Харківської обл. складають заказники: ландшафтні, гідрологічні, лісові, ботанічні, ентомологічні, загальногеологічні, загальнозоологічні, орнітологічні [6; 48]. Оскільки вони виконують функцію збереження і відтворення природних комплексів, ці достатньо екологічно чисті зони можуть стати прикладом бережливого відношення відвідувачів-екскурсантів до природи. На території Харківської обл. є 3 заказника загальнодержавного значення: Бурлуцький, Катеринівський та Вовчанський. Бурлуцький заказник (створений у 1977 р., площа 326 га), розташований на ділянці від смт Великий Бурлук до с. Катеринівки. Далі, від с. Катеринівки до с. Рогозянки знаходиться Катеринівський заказник. На території цих загально-зоологічних заказників представлені степові, лучні та водно-болотні фауністичні комплекси. Тут мешкають рідкісні види хребетних та безхребетних тварин: реліктовий бабак, сліпак звичайний, тушканчик великий, тхір степовий, лунь польова тощо.

До унікальних еталонів природи краю віднесено заповідні урочища. Серед них найбільш відомі: Божкове (Великобурлуцький район), Миколаївські насадження (Чугуївський район), Тюндик (Балаклійський район).

Природними об'єктами туризму є пам'ятки природи [13]. До складу

комплексної пам'ятки природи «Гора Крем'янець» входять гора Крем'янець (висота 177,3 м) та дендропарк. На околиці м. Ізюму піднімається гора Крем'янець (Кремень) – геологічна пам'ятка природи. Вона являє собою відслонення верхнекрейдистих та юрських порід з численними останками, конкреціями кремнію, фосфору, які мають чималу наукову та пізнавальну цінність. На горі поширені лійки карстові, степова рослинність (типчак, ковила, ефенда тощо). Одночасно гора – це цікава пам'ятка історії.

Фото 1.1.1 Гора Крем'янець, Харківська обл. [70]

На схилі гори встановлені зібрані в околицях кам'яні статуї. Згідно з давньою легендою, жили в степу племена поклонялися богу-сонцю, але прогнівили його і були перетворені в камінь.

У дендропарку, створеному у 1965 р. біля підніжжя гори Крем'янець, ростуть понад 200 видів екзотичних рослин, батьківщина яких Америка, Китай, Японія, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід, Балкани. Дерев та кущі,

різноманітні в окрасі листя, розміром та формою представляють живописні композиції у різні пори року. Для відвідувачів парку є спеціальні оглядові території, місця відпочинку.

Один із найстаріших парків м. Харкова – сад ім. Т. Г. Шевченка (заснований у 1805 р.) віднесено до ботанічної пам'ятки природи місцевого значення [35]. Це улюблене місце відпочинку харків'ян, яке зачаровує своєю ландшафтною архітектурою. Парк сплановано так, що радіальні алеї сходяться до пам'ятника Т. Г. Шевченка. Від монументу каштанова алея веде до Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Є липова і черешнева алеї. Сад прикрашають красиві сходи з водним каскадом, фонтани, квітники, газони, сріблясті ялинки, туї. Близько 100 видів і типів дерев та чагарників ростуть в саду (сосна кримська, дуб червоний (північний), софора японська, кизил, айва тощо). На території саду знаходиться зоопарк, кіноконцертний зал «Україна» (фото 1.1.2).

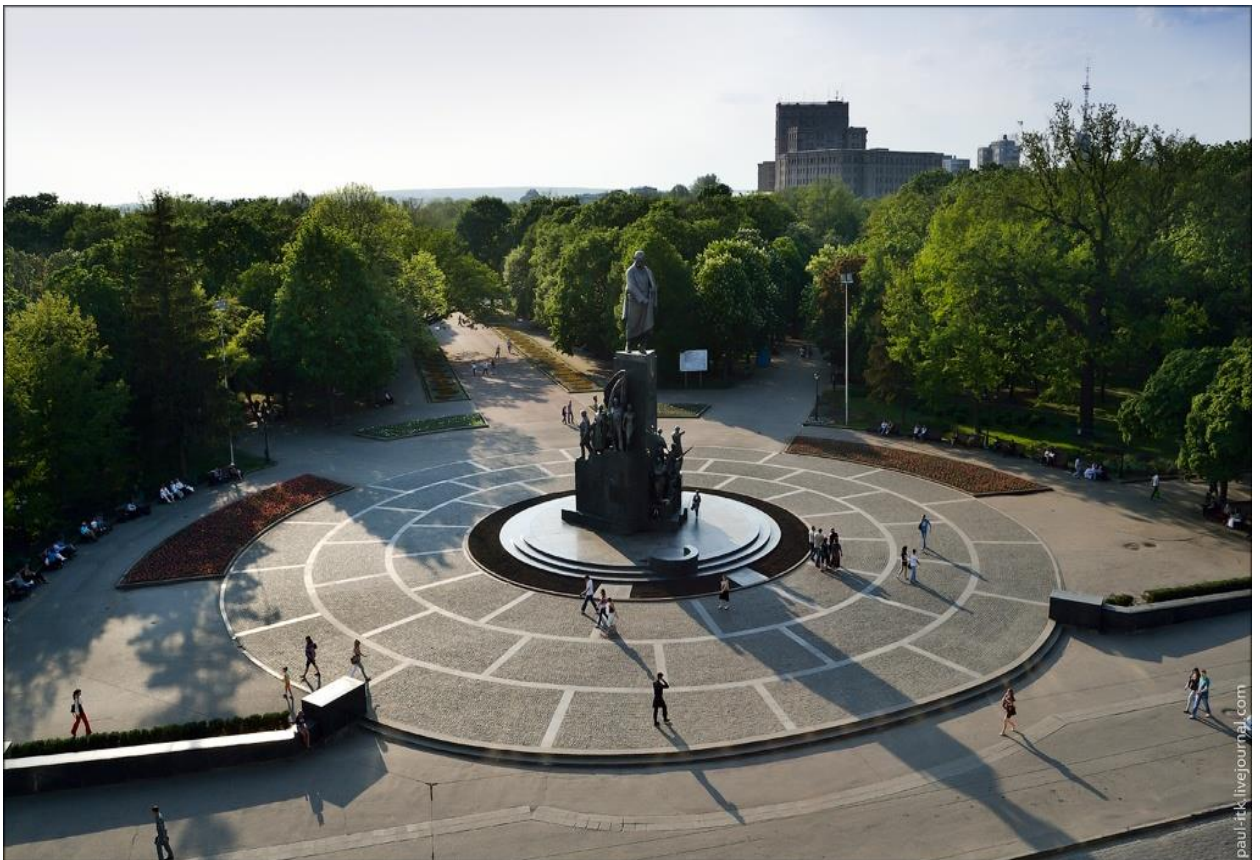

Фото 1.1.2 Сад ім. Т. Г. Шевченка, м. Харків [70]

Харківщина по праву вважається колискою степового лісорозведення, створення визначних та неповторних зразків паркового будівництва, які мають чимале пізнавальне, естетичне значення. Серед унікальних, маловідомих парків – пам'яток садово-паркового мистецтва (ППСПМ) є Краснокутський дендрологічний парк, що знаходиться від Харкова на відстані 100 км [30]. Краснокутський дендропарк – один з найстаріших в Україні і знаходиться він в селі Основинці Харківської області. 200 років тому Краснокутський дендропарк заснував брат Василя Каразіна (ідеолог ХНУ) – біолог – Іван Каразін. Завдяки цьому парку-розсаднику на вулицях міст країни з'явилися біла акація та канадська тополя. Краснокутський парк – один із цікавих зразків садово-паркової архітектури XVIII–XIX ст. У різні пори року екскурсантів приваблюють тіністі доріжки, могутні вікові дерева, загадковість старовинних печер (фото 1.1.3).

Фото 1.1.3 Краснокутський дендрологічний парк, Харківська обл. [70]

Парк (площа 14 га) розплановано у балці на підвищенні, яке круто спадає у долину р. Мерло. Дендропарк було закладено в останньому

двадцятиріччі XVIII ст. Офіційною датою заснування дендрарію вважається 1809 р. У цьому році предводитель дворянства Іван Назарович Каразін повернувся із Європи, де закупив чимало насіння, саджанців, черешків. Вперше в Україні він провів копітку роботи з акліматизації цінних декоративних рослин. В парку росте 350 видів і форм деревних та чагарникових порід, у т. ч. 140-річна ялиця Лоуа, ялиця Фразера, ялина сербська, колюча, канадська, східна. Крім мальовничих доріжок у парку – ставки, альтанки і перголі, повиті декоративним виноградом. Адреса: Харківська область, с. Краснокутськ.

За 20 км від м. Богодухова розкинувся на схилах балки, яка прилягає до р. Мерчика, Шарівський парк (площа 40 га) – ППСПМ початку XIX ст. [59]. Композиційним центром парку є двоповерховий палац, побудований на пагорбі. Цінність замку – це його художнє оформлення 26-ти кімнат, 3-х залів, парадного під'їзду. Біля палацу частина парку спланована у регулярному стилі. Площадку з фонтаном та квітниками оточують вікові ялинки, обрамляє невисока біла балюстрада. Своєрідний ландшафт парку створено за допомогою терас. У Шарівському парку – алеї вікових пірамідальних дубів, липова алея. Паркові доріжки і численні стежки ведуть до ставків. У парку зростає понад 20-ти дубів – велетнів віком від 200-500 років, а також 600-річний дуб.

У с. Володимирівці Краснокутського району знаходиться ППСПМ – Наталіївський парк [32]. Палац, побудований у 1884 р., складає єдиний ансамбль з парком. У парку росте близько 100 видів і форм дерев та чагарників. Переважають соснові насадження. Є посадки дуба болотного, червоного; окремі дуби черешчаті ростуть уже 400 років. Серед колекції вічнозелених екзотів – сосна веймутова, кримська, трьоххвойна, ялиця сибірська, одnobарвна, ялина колюча срібляста, різні види липи, клена, каштани, береза, берест. У парку – численні галявини, доріжки, алеї, які щільно оточені чагарниками. Композицію паркового комплексу доповнюють будівлі колишньої садиби, водонапірна башта, в'їзна арка головних воріт

Наталіївки.

Старомерчинський парк – один із старіших парків в Україні, був закладений на базі природної діброви у першій чверті XVIII ст. [28]. Центром пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є архітектурний комплекс (палац, церква, службові флігелі) побудований у 1775–1776 рр. Парк ландшафтного типу (площа 69 га) розташувався за палацом, на схилах балки, біля підніжжя якого тече р. Мерчик, утворюючи широке озеро. Серед вікових посадок дубів, тополій, сосен та ялин видно ставки.

Дендропарк «Литвинівка», розташований на відстані 8-ми км від м. Валок, біля с. Литвинівки – ППСПМ загальнодержавного значення [29]. Створення парку пов'язано з іменем видатного біолога М. І. Вавілова. Сьогодні у ньому ростуть близько 200 видів дерев та чагарників. Здалека помітні кущі обліпихи, камиші, барбарису, кизилу, бундуку канадського. Дивовижні за своїм видом, забарвленням та квітками катальпа, темнокора береза даурська, рокитник золотий дощ, ялини, ялівцева ягода, софора японська тощо. Велику ділянку займають посадки горіхів грецького, сірого, чорного, маньчжурського.

Серед природних ресурсів, які мають наукове, рекреаційно-пізнавальне значення, є дендрологічні парки Харківського аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, Українського науково-дослідного інституту лісового господарства (УкрНДЛГ), парк «Дружба» [15].

Дивовижний лісопарковий ландшафт знаходиться на території Харківського національного аграрного університету у селищі Рогані. Засновано дендрарій загальнодержавного значення у 1972 р. Відвідувачі парку можуть ознайомитися з 895-ма видами дерев та кущів, серед яких 80 % становить екзотика. У дендропарку є розарій, розсадник рідких рослин, декоративний ставок, колекційні ділянки різновиду сосен та дубів. Під відкритим небом створено стабільний фітоценоз «Дуброва» – зразок місцевої флори.

На околиці м. Харкова розташований дендропарк УкрНДІЛГ. Протягом 1947-1977 рр. було висаджено 253 видів (понад 30 тисяч) рослин. Парк розділено на дві частини. У лісовій посадці – сосна кримська і звичайна, різні дуби, бундук канадський, ялівець віргінський, горіх ведмежий та ін. У другій частині дендрарію – ландшафтний парк з алеями, квітниками, поодинокими посадками декоративних рослин. На головній алеї знаходиться альтанка, від неї відходять алеї сосни кримської і каштанової. Багатство парку складають калина канадська, софора японська, берека, сумах пухнастий, айва тощо.

Дендропарк «Дружба» (заснований у 2000 р. площа 51,5 га) – улюблене місце відпочинку мешканців та гостей Лозівського району. Ботанічний сад Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна загальнодержавного значення (створений у 1804 р., площа 47 га) проводить велику роботу з популяризації ботанічних знань: проводить екскурсії, надає консультаційну допомогу садоводам-аматорам та ін. [1]. У Ботанічному саду налічується понад 6 тис. рослин з усіх куточків світу. В оранжереях саду понад 280 видів рослин, у т. ч. фінікова і кокосова пальми, папайя, фейхоа, кавове дерево, банан, вейгела квітуча, азалія, форзиція, різної форми туї, мигдаль, ялина колюча. У Ботанічному саду створені різні ботаніко-географічні зони: Сибір, Далекий Схід, Європа, Північна Америка, Японія і Китай, Середня Азія, Європа, Середземномор'я. У грудні 2007 р. ПЗФ Харківщини поповнився ще одним ботанічним садом «Кулиничі», який розташувався на території площею 13,25 га.

Щороку понад одного мільйона людей відвідують Харківський зоопарк (організований у 1895 р.). На території зоопарку (площа 22 га) знаходиться 300 видів риб, земноводних, плазунів, птахів і ссавців з усього світу [67]. Як правило, знайомство з тваринним світом розпочинається біля кліток з бурими ведмедями. Для білих ведмедів збудовані басейни. Поряд розташовані вольєри з вовками, шакалами, лисицями. Сусідами є двоє слонів, бегемот. Широко представлена родина кошачих. Багатий зоопарк на різні види мавп. У центрі парку розташована будівля оригінальної архітектури, на другому

поверсі якої знаходиться колекція екзотичних риб Африки, Азії, Південної Америки, а також риби місцевих водоймищ.

Зоопарки, зоокуточки, як об'єкти природознавчих екскурсій, відкриті для відвідувачів на територіях «Кінного заводу – 124» (Лозівський район), Харківської зооветакадемії (сmt Мала Данилівка, Дергачівський район). У зоопарку при кінзаводі утримуються олені, бізони, косулі, кулани, поні, вівці романівської породи, кози заокеанської породи, різноманітні птахи. Особливий інтерес для туристів представляють коні, яких розводять на Лозівщині: орловські рисисті, новоолександрівські возовики, українські верхові. За кількістю та якістю поголів'я племінних коней цей завод – один із найкращих в Україні.

Чимале рекреаційно-оздоровче значення мають лісові насадження, парки і сквери Харківщини, де ростуть понад 1000 видів і форм дерев та чагарників. Ліси займають близько 12 % території Харківського регіону.

Найбільші лісові масиви розташовані вздовж берегів р. Сіверського Дінця та її основних протоків, а також у долині р. Мерло. На узбережжі р. Сіверського Дінця, від с. Задонецьке до с. Коробові Хутори – відома курортна зона, так звана «Харківська Швейцарія». Живописні берега покриті багатою рослинністю. Навколо розкинулися ліси хвойні, листяні. У Коробовому та Таранівському лісництві ростуть черешчаті дуби віком 140 років. Є велетень-дуб, якому близько чотирьох століть. Заплавні ліси поширені головним чином на узбережжі р. Сіверського Дінця, Осколу, Уди, Мжи, у басейні р. Мерло (Мерли). У межах Харківського району на сухих ділянках борової тераси домінують соснові, дубово-соснові ліси. Лісові масиви різних районів Харківщини мають неповторні рекреаційно-оздоровчі зони. Багатий тваринний світ лісів (насамперед у Зміївському, Балаклійському, Вовчанському, Ізюмському районів) – це не тільки їх окраса, але й об'єкт мисливського туризму.

Унікальним природним багатством Харкова, окремих населених пунктів краю є парки і сквери. Найбільшим лісовим парком України, зоною

відпочинку Харків'ян вважається Лісопарк, закладений у 1928 р. Він розташований на підступах Харкова з північної та північно-західної сторін, простягається вздовж Белгородського шосе і підступає до масиву Павлове поле та берегів р. Харків. Лісопарк – це здебільшого природний мішаний ліс (дуби, клени, тополі), площа якого становить понад 2 тис. га. Пам'ятками природи є два дуби-велетні віком понад 500 років. У південній частині парку прокладені алеї, доріжки, розбиті квітники, знаходиться Меморіальний комплекс Слави.

Центральному парку культури і відпочинку ім. О. М. Горького понад 100 років. Унікальність парку створюють контрастні групові посадки дерев. Світла береза росте поряд із смарагдово-зеленою модриною. Групу сріблястих кленів відтіняють темно-зелені дуби. Величність парку надають ялини і сосни, живописні каштанові та липові алеї. На території парку – дитяча залізниця «Мала Південна», канатна дорога для прогулянок. Улюбленими місцями відпочинку є також парк ім. В. В. Маяковського (закладений у 1930-ті рр.), парк ім. Артема (заснований у 1934 р.), парки 1970-тих років: Молодіжний, Юність, Перемоги, а також численні сквери (фото 1.1.4).

У Харківській області 56 водосховищ, 2538 ставків, 584 озера, 131 річка – улюблені місця відпочинку жителів та гостей Слобожанщини. Живописна водна артерія – р. Сіверський Донець (басейн р. Дон) протікає через всю Харківщину довжиною 370 км. Другою за величиною є р. Оскіл – протока Сіверського Дінця.

Прикрасою цих річок є Печенізьке і Червонооскільське водосховища. Печенізьке водосховище (довжина 70 км, ширина в окремих місцях – 3 км) має чудові пляжі, курортні зони, велику кількість баз, будинків відпочинку, яхт-клуби. Червонооскільське – одно із найбільших водосховищ Слобожанщини, збудовано у 1956 р. на р. Оскіл.

У межах водосховищ зосереджена найбільша кількість туристичних баз відпочинку, спортивно-оздоровчі табори. Басейни річок краю багаті

різновидами риби тощо). По ріках можна здійснювати подорожі на човнах.

Фото 1.1.3 Вхід до Центральному парку культури і відпочинку
ім. О. М. Горького, м. Харків [70]

Для любителів ловлі риби спінінгом та поплавком велику популярність мають р. Сіверський Донець, Печенізьке, Червонооскільське водосховища. Численні озера та ставки – місця відпочинку, риболовного туризму. В Зміївському районі, біля Коробових Хуторів знаходяться одне із найбільших озер Харківщини – Лиман (ширина 3-3,5 км, довжина 9 км), лісове озеро Борове. У цих місцях купаються, вудять рибу, збирають ягоди, гриби. Тут розташовані мисливські угіддя. Одним із кращих ставків для ловлі риби є «Молочний» (с. Радгоспне, Харківський район), в якому водяться коропи лускатий, дзеркальний, японський, синій, угорський, альбінос, карасі, білий амур, лин, в'юн, судак, окунь та ін. Багаті водними ресурсами не тільки східні і центральні райони Харківщини.

На берегах 55-ти річок, 13-ти озер (у т. ч. Лиман, Кругле), декількох десятків ставків Зачепилівського району створені прекрасні місця

відпочинку.

У краї чимало дивовижно красивих природних куточків для відпочинку. У с. Коробови Хутори, на берегах Сіверського Дінця розташовані спортивно-туристичні бази, будинок відпочинку «Коробів Хутір», казкове містечко і лабіринти для дітей. На високому березі Сіверського Дінця, знаходиться санаторій «Ялинка» (Зміївський район), який славиться лікувально-столовою водою «1500» типу «Миргородська» і «Єсентуки-4». Недалеко від санаторію – рекреаційні Біле та Чорничне озера, штучні водоймища.

Мінеральна вода «Рай-Оленівка» схожа за складом води «Березівська» і трускавецької води «Нафтуся». Санаторій «Роща» оточує парк, де ростуть близько 24 тис. дерев та кущів. Центральна алея парку веде до ставка. У санаторії лікують серцево-судинні хвороби. Мінеральна вода, яка є на території здравниці, близька за складом води «Березівська». У Харківському районі, на околиці м. Люботину, на березі лісового озера, знаходиться будинок відпочинку «Медик», а поблизу смт Васищево – туристична база.

Бальнеологічний, питний та грязьовий кліматичний курорт «Березівські мінеральні води» (с. Березівське, Дергачівський район) широко відомий в Україні і зарубіжжі як лікувально-оздоровчий заклад. Головний метод оздоровлення людей – мінеральна вода «Березівська», у складі якої підвищена кількість заліза. Проводяться спеціальні кліматотерапії: аеротерапія, гемотерапія. У парку здравниці ростуть вікові дуби, липи, берези, тополі, горобина. Серед хвойних і мішаних лісів на околицях м. Балаклії розташувалися санаторій-профілакторій «Факел», база відпочинку «Перлина», дитячий оздоровчий табір «Олімп». На Богодухівщині у колишній дворянській садибі працює з 1925 р. Шаровський санаторій – спеціалізована здравниця [65].

Отже, туристична привабливість – це наявність такого туристичного потенціалу території, умови експлуатації якого забезпечують оптимальне туристично-рекреаційне навантаження та повне збереження туристичних

ресурсів та можливість отримання відповідного соціально-економічного ефекту без порушення екологічної рівноваги довкілля. Туристична привабливість території формується не тільки за наявності природно-рекреаційних ресурсів: компонентів природного середовища, що володіють властивостями, привабливими для туристів а й історико-культурної складової або їх поєднання.

У наступному підрозділі роботи нами буде здійснено аналіз історико-культурної компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу Харківської області.

1.2 Історико-культурна ресурси як складова рекреаційно-туристичного потенціалу Харківської області

Історико-культурні рекреаційні ресурси включають рекреаційно привабливі пам'ятки історії, архітектури, археології, місця, які пов'язані з життям і діяльністю видатних історичних осіб, території, де збереглися яскраво виражені етнографічні особливості, фольклор, культові споруди, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри, картинні галереї тощо. Всі ці рекреаційні ресурси приваблюють людей з метою задоволення їх духовних потреб і здатні задовольнити жагу до пізнання, зміни довкілля, для психофізіологічного відновлення особистості. Історико-культурна спадщина належить до найцінніших надбань людства, є золотим скарбом народу та є основою пізнавального туризму [66].

Історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) – це сукупність пам'яток матеріальної та духовної культури, які створені в процесі історичного розвитку суспільства на певній території, мають пізнавальну цінність і можуть бути використані для туристичної діяльності. Такі об'єкти приваблюють туристів незалежно від сезону, пори року, що активно впливає на стан розвитку туризму.

Кожен із видів ІКТР поділяють на підвиди. Так, пам'ятки археології охоплюють ареали первісного заселення, стоянки і поселення, кургани; давні городища (прості) та давні городища (складні), забезпечені лініями оборони з дитинцем.

Пам'ятки історії – це меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими традиціями, та пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань і війн, а також відомим діячам історії.

Архітектурні пам'ятки та пам'ятки містобудування поділяються на архітектурні ансамблі, пам'ятники оборонного будівництва, сакральні споруди, народної архітектури, громадські споруди, палацо-паркові ансамблі й сучасні пам'ятки архітектури.

Мистецькі пам'ятки як вид ІКТР – це пам'ятки професійних і народних художніх промислів, а також музеї, які експонують пам'ятки образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва.

До етнографічних пам'яток належать етнографічні музеї з відповідною експозицією, музеї народної архітектури і побуту, фольклорні пам'ятки усної та писемної творчості, яскраво виражені й добре збережені народні традиції тощо [37].

Харківська обл. має значний історико-культурний потенціал. Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва складає 2535 одиниць. 653 пам'ятки архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання [44]. Розглянемо лише деякі них.

Садиба Наталівка та Спасо-Преображенська церква. Садибу на березі р. Мерчик заснував відомий промисловець і меценат І. Харитоненко, назвавши її на честь своєї молодшої внучки Наталії. Будівництво продовжив його син Павло. Серед вікової діброви був споруджений садибний будинок, флігелі, господарські будівлі, манеж. Парк оточувала вишукана огорожа з парадними воротами у вигляді широкої арки зі стрілчастим дахом. Окрасою

парку є Спасо-Преображенська церква (1913 р.), побудована академіком архітектури А. Щусєвим, який проектував Казанський вокзал в Москві (фото 1.2.1).

Фото 1.2.1 Спасо-Преображенська церква [70]

Стіни прикрашені орнаментом і рельєфними медальйонами роботи скульптора А. Матвєєва, біля південної стіни розташована скульптура С. Коненкова «Розп'яття». За легендою, точна копія Преображенської церкви знаходиться в Ніцці, але насправді Щусєв спроектував схожий храм у італійському Барі. У роки Другої Світової війни головний корпус садиби був зруйнований. У флігелях розмістився туберкульозний санаторій «Володимирівський», а зараз одна з будівель садиби знаходиться у розпорядженні Національного природного парку «Слобожанський», йдуть ремонтні роботи, планується створення візит-центру і музею екологічної та природоохоронної спрямованості. Адреса: Харківська обл., с. Володимирівка.

Пархомівський історико-художній музей ім. А. Луньова – унікальна

картинна галерея, названа «сільським Ермітажем». Галерея створена в 1955 р. сільським учителем А. Луньовим як відділення шкільного музею. Основу експозиції склали картини, придбані Луньовим на післявоєнній харківській барахолці, а також подаровані йому харківськими художниками. Згодом колекцію поповнили полотна, передані сільській галереї багатьма музеями СРСР. За наполяганням Луньова унікальну експозицію розмістили в колишньому палаці графа Подгоричанин, в якому до того розташовувався цукрозавод.

Сьогодні колекція Пархомівського музею налічує близько 6 тис. експонатів: картини Рембрандта, Гогена, Ван Дейка, Бенуа, Мане, Брюллова, Шишкіна, Айвазовського, Левітана, Рєпіна, Васнецова, Рєріха, Малевича, малюнки Шевченка, плакати Маяковського та ін. Перлина колекції – 4 роботи П. Пікассо, подаровані музею І. Еренбургом, в т. ч. знаменитий малюнок «Голуб миру», що став емблемою антивоєнного руху. Адреса: Харківська обл., с. Пархомівка (фото 1.2.2).

Фото 1.2.2 Пархомівський історико-художній музей ім. А. Луньова [70]

Палац Кеніга у Шарівці – один з прекрасних палацово-паркових комплексів Слобожанщини, пам'ятник культури національного значення. Садибу на березі річки Мерчик почав зводити поміщик П. Ольховський в

1836 р, спорудивши палац і заклавши на схилі двокілометрової балки великий парк. Пізніше палац в Шарівці перейшов до братів Гебенштрейнів, які збагатили парк безліччю екзотичних рослин, побудували храм і школу.

В кінці ХІХ ст. новий власник Л. Кеніг капітально реконструював Шарівський палац, надавши йому риси неоготики з елементами ренесансу. Шарівський парк реконструював відомий паркобудівельник Г. Куфальдт, прикрасивши його терасами, сходами, басейном, фонтанами і кам'яним містком. Головним елементом парку стала широка липова алея. З 1925 р. до останнього часу в садибі розміщувався туберкульозний санаторій, відвідування було заборонено. В останні роки проведено окремі реставраційні та консерваційні роботи. Адреса: Харківська область, с. Шарівка (фото 1.2.3).

Фото 1.2.3 Палац Кеніга у с. Шарівка Харківської обл. [70]

Літературно-меморіальний музей Г. Сковороди розташований в

колишній садибі поміщиків Ковалевських, де великий український філософ помер в 1794 р. (за іншими даними – в будівлі колишньої церковно-парафіяльної школи). У будинку є меморіальна кімната – «спокійна келія», в якій Сковорода любив працювати і в якій завершив життя. У затишному, добре розпланованому і підтримуваному в ідеальному стані парку збереглися пам'ятні місця, пов'язані з великим мислителем.

Недалеко від садибного будинку в сквері знаходиться могила Г. Сковороди. На стилізованому під придорожній камінь надгробку (1972 р., скульптори Д. Сова, Л. Жуковська) викарбувана лаконічна і дивно ємна, гідна видатного філософа авторська епітафія: «Світ ловив мене, та не впіймав» Біля входу в сквер встановлено скромний пам'ятник Г. Сковороді (1972 р, скульптор І. Кавалерідзе, архітектор В. Гнєздилов). Адреса: Харківська обл., с. Сковородинівка (фото 1.2.4).

Фото 1.2.4 Літературно-меморіальний музей Г. Сковороди
с. Сковородинівка Харківської обл. [70]

Дворянську садибу роду Куликовських в Рокитному називають

перлиною російського класицизму. Садибу з палацом і парком заклав в кін. XVIII ст. харківський полковник М. Куликовський, після того як одружився з вдовою колишнього господаря Рокитного липецького сотника Черняка.

Пізніше палац перебудував його син – М. Куликовський, ватажок Валківського дворянства. Розкішний одноповерховий садибний будинок з лоджіями прикрашає колонада в доричному стилі.

На території садиби були побудовані стайня, псарня, пташник, оранжерея і водяний млин. Навколо палацу був розбитий прекрасний сад з терасами і ставками. Після смерті господаря садиби, його дочки втратили маєток в Рокитному, і в 1880 р. воно перейшло в казну.

Флігель розібрали на будматеріали, але головний будинок зберігся – з часом в ньому відкрили садівничу школу. Зараз це Рокитнівський аграрний ліцей. Адреса: Харківська обл., с. Рокитне (фото 1.2.5).

Фото 1.2.5 Садиба Куликовських, Харківська обл. [70]

Будівля Управління Південних залізниць – одна з найяскравіших пам'яток м. Харкова. Своєю пишністю і розкішшю вона привертає увагу кожного перехожого. А як приємно відпочити у сквері Управління, насолоджуючись водною музикою фонтану! Історія будинку Управління залізниці Зводили будівлю у важкі для Російської імперії роки перед

революцією. Незважаючи на це, комплекс вдався на славу. Завершилися роботи 1914 р. Так що, будівлі Управління вже більше ста років. А виглядає воно як новеньке. Будинок складається з декількох видимих корпусів, розташованих буквою «Г». Також у комплекс входить 6 будівель всередині двору. Всі вони виконані в стилі неокласицизму, якому притаманні високі стелі і стримане оформлення фасадів. Парадний вхід вінчає величезний купол. Віконні отвори і балкони прикрашені філігранною ліпниною. За роки існування Управління не раз робили спроби знищити. Але, на щастя, будинок встояв і перед наступом більшовиків, і перед вогнем Другої Світової війни. І до цього дня милує око харків'ян і гостей міста. Біля центрального входу облаштовано невеликий сквер. Тут можна відпочити в тіні дерев і трохи освіжитися біля фонтану (фото 1.2.6).

Фото 1.2.6 Будівля Управління Південних залізниць, м. Харків [70]

Будинок Аладьїна. Місто Харків тільки на перший погляд здається індустріальним містом. Насправді воно сповнене архітектурних пам'яток.

Одна з таких – будинок Аладьїних. Він розташований у історичному районі Харкова. Будинок Аладьїних з'явився на вулиці Сумській в 1912 р. Будівля була побудована за кресленнями архітектора Ю. Цауне. Власниками будинку були купці Аладьїни. Вони володіли ним кілька поколінь. Будинок будувався з розмахом. Адже ця будівля мала стати затишним родинним гніздом заможної харківської фамілії. Але як купці Аладьїни також думали про вигоду. Тому будівля за плануванням замислювалося як прибутковий будинок. Будинок виконано в стилі еклектики з використанням класики і модерну. Відповідність ліній і чітке промальовування дрібних деталей – ось характерні ознаки будинку Аладьїних. Перший поверх має дуже високі стелі. Тут розміщувався магазин сім'ї. Парапет будівлі прикрашають античні скульптури. Тільки їх можна роздивлятися годинами! Балкони будинку прикрашає кована огорожа. А на плоскому даху-терасі господарі розмістили літнє кафе. І ще багато інших деталей відкривається погляду при вивченні будинку Аладьїних. Відшукайте їх і ви (фото 1.2.7).

Фото 1.2.7 Будинок Аладьїна, м. Харків [70]

Харківський історичний музей імені Миколи Сумцова – один із найбільших в Україні. Його багаті колекції та фонди здатні здивувати будь-якого відвідувача, а проведення екскурсій забезпечує сучасна мобільна система аудіогід. Тож для того, щоб дізнатися про якийсь експонат, відвідувачам достатньо мати смартфон зі встановленим додатком. Історія харківського музею (фото 1.2.8).

Фото 1.2.8 Харківський історичний музей імені Миколи Сумцова [70]

Харківський історичний музей завдячує своєму виникненню Музею Слобідської України імені Григорія Сковороди, що з'явився у 1920 р. після реорганізації кількох невеликих музеїв Харкова: Музею витончених мистецтв і старожитностей Харківського університету; Міського художньо-промислового музею; Етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства. Очолив новостворений заклад академік М. Ф. Сумцов, відомий в Україні та поза її межами історик, дослідник народного побуту і світогляду. Саме його ім'ям назвали сучасний історичний

музей. Спершу домівкою для установи було приміщення колишнього художньо-промислового музею на Пролетарській площі. Проте тут він приймав відвідувачів недовго. Після закриття Свято-Покровського монастиря заклад перенесли у його колишні будівлі, де історичний музей Харкова проіснував аж до років незалежності України. У 1997-2003 рр. обитель відновили і передали у власність православній громаді. Для музею швидко знайшли нову домівку – у приміщенні колишнього ломбарду, розташованого неподалік від попереднього «місця прописки»

Колекція творів образотворчого та прикладного мистецтва Харківського художнього музею є однією з найповніших і найбільш цінних в Україні (фото 1.2.9).

Фото 1.2.9 Харківській художній музей [70]

Фонди музею налічують приблизно 25 тисяч зразків графіки, живопису, декоративно-прикладного мистецтва і скульптури. У музеї проводять тематичні екскурсії, лекції, а також інтерактивні заняття для дітей. Історія Харківського художнього музею Історія виникнення музею бере свій початок із 1805 р., коли Харківський університет придбав 2500 графічних аркушів західноєвропейських майстрів. Попередником закладу вважають заснований 1886 р. Харківський міський художньо-промисловий музей. Він

став одним із перших загальнодоступних музеїв тих часів. Його діяльність була переважно пов'язана з творчістю російських і українських художників. За роки існування музей ще неодноразово змінював свою назву, а його колекції все більше розширювалися. У 30-их рр. XX ст. заклад закрили для відвідувань, а з колекції вилучили твори видатних майстрів українського авангарду. Відроджуючись із руїн Другої світової війни, з 1944 р., Харківський музей мистецтв починає нове життя. Із того самого періоду і донині музей розташований в історичній будівлі класичного стилю з елементами бароко, побудованій видатним українським архітектором О. Бекетовим.

У наступному підрозділі нами буду досліджено соціально-економічні складові рекреації Харківської області.

1.3 Соціально-економічні передумови розвитку туризму в регіоні

Індустрія туризму, як сфера господарської діяльності, є дуже складною системою, ступінь розвитку якої залежить від ступеня розвитку економіки країни в цілому, тому що відповідно до економічної теорії ні одна система не функціонує у вакуумі, а перебуває в сильно диференційованому економічному середовищі. До економічному середовищі, що виявляє істотний вплив на розвиток туризму як системи, належать такі складові: державна, політична, міжнародне оточення, економічна, правова, рекреаційна, природна, технологічна та інфраструктура.

Для того, щоб визначити ступінь впливу того чи іншого соціально-економічного чинника на розвиток туризму в регіоні, необхідно сформулювати уявлення поняття про те, що кожен з них представляє. Соціально-економічні передумови, що впливають на розвиток туризму, поділяються на дві групи:

1) генеруючі чинники: розвиток суспільного виробництва; трудова діяльність в регіоні; потреба у відновленні працездатності та здоров'я та

урбанізація;

2) реалізуючи чинники: зростання матеріального і культурно-освітнього рівня; зростання фонду вільного часу; розвиток транспорту і комунікацій та розширення сфери обслуговування.

Загальна характеристика: породжують попит на різноманітні форми відпочинку, визначають розвиток системи, циклів рекреаційної діяльності. Діє на макрорівні, визначаючи структуру рекреаційного господарства. Можуть бути територіально локалізовані, визначати територіальний поділ праці в сфері відпочинку і туризму, закріплювати рекреаційні функції за певними районами і місцевостями. Разом з тим носить і нелокалізуючий характер, впливаючи на рекреаційні господарства в цілому, на рівні національної економіки, так як пов'язані з суспільно-економічними процесами функціонування національної економіки.

Рекреаційні потреби формуються в залежності від соціально-економічних умов життя в країні і є ключовим чинником розвитку туризму.

Розвиток суспільного виробництва і трудова діяльність: ці два фактори тісно пов'язані один з одним. Зростання рекреаційних потреб і розвиток туризму визначаються також і розвитком матеріального виробництва. Розвиток нових технологій і автоматизація виробництва ведуть до корінного перетворення життєдіяльності, зниження фізичних навантажень. Розширення виробництва передбачає зайнятість все більшої кількості працездатного населення у виробничій сфері.

Сучасна діяльність при обмеженій рухової активності людини супроводжується надмірним емоційним напруженням. Все це вимагає інтенсивного відновлення сил, яке може бути реалізовано в процесі активного відпочинку туризму.

Потреба у відновленні працездатності та здоров'я: зниження фізичної активності в процесі трудової діяльності посилюється незбалансованим харчуванням, коли надмірне споживання їжі поєднується з недостатньою фізичною активністю людини і надходження калорій перевищує витрати. У

цілому гіподинамія і переїдання поглиблюються шкідливими звичками суспільства споживання. Ці причини призводять до скорочення тривалості життя, висуваючи рекреаційну діяльність в якості необхідної умови життєдіяльності.

Порівняно з регіонами країни, що аналізувалися, Харківська обл. у 2018 р. за кількістю дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) та спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву (СДЮШОР) на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років зайняла 3-тє місце (0,195 одиниці), кількістю шкіл вищої спортивної майстерності (ШВСМ) – 1-ше місце (2 одиниці) та кількістю спортивних споруд на 1 тис. населення – 3-тє місце (2,593 одиниці) (табл. 1.3.1).

Таблиця 1.3.1

Стан і динаміка розвитку сфери фізичної культури та спорту

Харківської обл. й окремих регіонів України у 2014-2018 рр. [63, с. 27]

Область	Кількість дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) та спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву (СДЮШОР) на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років, од.		Кількість шкіл вищої спортивної майстерності (ШВСМ), од.		Кількість спортивних споруд на 1 тис. населення, од.	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Дніпропетровська	0,232	0,171	1,0	1,0	2,580	2,864
Київська	0,220	0,180	1,0	1,0	2,330	2,420
Львівська	0,217	0,188	1,0	1,0	2,150	2,273
Полтавська	0,253	0,228	1,0	1,0	2,546	2,600
Сумська	0,368	0,322	1,0	1,0	2,442	2,547
Харківська	0,241	0,195	2,0	2,0	2,490	2,593
Україна	0,211	0,186	33,0	34,0	2,200	2,283

Як свідчать дані табл. 1.3.1 показники Харківської обл. у 2018 р. були вищими за середні значення по Україні.

У 2018 р. відносно 2014 р. в Харківській обл. темп зростання кількості ДЮСШ та СДЮШОР на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років був нижчим за середній показник по Україні і становив 81,0 %. Темп зростання кількості спортивних споруд на 1 тис. населення в Харківській обл. перевищував середнє значення показника по Україні і складав 104,1 %.

У 2018 р. порівняно з 2014 р. в Харківській обл. темп зростання кількості бібліотек на 1 тис. населення був нижчим за середній показник по Україні і становив 97,7 %. Темп зростання кількості клубних закладів на 1 тис. населення також був нижчим за середній показник по країні і становив 100 %. Темп зростання кількості музеїв на 100 тис. населення в Харківській обл. відставав від середнього показника по країні і склав 102,1 %. Темп зростання кількості театрів на 100 тис. населення в Харківській обл. перевищив середній показник по Україні і становив 102,1 % [63, с. 27].

Урбанізація: формує специфічний міський спосіб життя, веде до утворення великих міст і агломерацій. Урбанізація внесла значний внесок у поліпшення матеріальних і культурних умов життя населення, перетворила структуру життєдіяльності. Разом з тим процес урбанізації призводить до зміни природних умов життя, ізолює людину від природного оточення, змінює кліматичні, атмосферні та інші природні процеси, що в ряді випадків негативно впливає на здоров'я людини. Висока щільність населення, велика кількість інформації, висока частота міжособистісних контактів, значні транспортні переміщення є причинами так званого стресу.

Найбільші за площею території в Харківській обл. були такі сільські регіони: Балаклійський – 1986,5 км², Вовчанський – 1888,6 км², Ізюмський – 1553,5 км², а найменші: Коломацький – 329,5 км², Печенізький – 467,5 км², Кегичівський – 785,5 км².

Найбільшу щільність населення у 2018 р. в Харківській обл. мали такі сільські регіони: Харківський – 130 осіб/ км², Дергачівський – 104 особи/ км², Зміївський – 51 особа/км², а найменшу: Ізюмський – 11 осіб/км², Близнюківський – 13 осіб/км², Первомайський – 13 осіб/км².

Найбільші об'єми реалізованої підприємствами продукції в розрахунку на одну особу в 2018 р. мали такі територіальні одиниці Харківської області: Харківський район – 280283 грн/рік; м. Харків – 175317 грн/рік; Чугуївська міська рада – 174684 грн/рік, а найменші: Люботинська міська рада – 14238 грн/рік; Сахновщинський район – 18647 грн/рік і Зачепилівський район – 24834 грн/рік.

Найбільші обсяги реалізованої промислової продукції в розрахунку на одну особу у 2018 р. мали наступні територіальні одиниці Харківської обл.: Балаклійський район – 602352 грн/рік; Краснокутський район – 350094 грн/рік і Нововодолазький район – 173295 грн/рік, а найменші: Куп'янський район – 10072 грн/рік; Кегичівський район – 10502 грн/рік і Борівський район – 4231 грн/рік [63, с. 65-66].

Фактори, що реалізують рекреаційні потреби в туризмі. Загальна характеристика: сприяють залученню широких мас населення в різноманітні форми туризму; пов'язані з природними і культурно-історичними ресурсами туризму, а також соціально-економічними умовами життя населення

До групи реалізуючих факторів динамічного розвитку туризму, сприяють широкій участі населення в різноманітних формах активного відпочинку і туристських подорожей входять:

- 1) зростання матеріального і культурно-освітнього рівня життя;
- 2) зростання фонду вільного часу;
- 3) розвиток транспорту і комунікацій;
- 4) розширення сфери обслуговування;
- 5) розширення фонду рекреаційних територій.

Порівняно з регіонами країни, що аналізувалися, Харківська обл. у 2018 р. за кількістю дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років зайняла 3-тє місце (1,889 одиниці), кількістю місць у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років – 3-тє місце (14,37 одиниці), кількістю колективних засобів розміщування на

1 тис. населення – 5-те місце (0,066 одиниці) та кількістю місць (ліжок) у колективних засобах розміщування на 1 тис. населення – 5-те місце (5,217 одиниці) (табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

Стан і динаміка розвитку сфери відпочинку та туризму Харківської обл. й окремих регіонів України у 2014-2018 рр. [63, с. 29-30]

Область	Кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років, од.		Кількість місць у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років, од.		Кількість колективних засобів розміщування на 1 тис. населення, од.		Кількість місць (ліжок) у колективних засобах розміщування на 1 тис. населення, од.	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Роки	2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Дніпропетровська	1,782	1,582	10,73	10,81	0,081	0,071	7,988	7,116
Київська	1,399	1,429	16,43	11,68	0,095	0,092	9,619	7,387
Львівська	1,351	0,560	6,77	4,57	0,135	0,135	12,997	13,152
Полтавська	4,180	3,709	30,61	25,14	0,099	0,077	6,787	6,367
Сумська	4,720	4,778	34,17	27,56	0,054	0,048	3,203	2,697
Харківська	2,051	1,889	15,35	14,37	0,074	0,066	5,902	5,217
Україна	2,051	1,369	18,53	13,81	0,107	0,098	9,496	8,552

Як свідчать дані табл. 1.3.2 у 2018 р. відносно 2014 р. в Харківській обл. темп зростання кількості дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років переважав середній показник по Україні і становив 92,1 %. Темп зростання кількості місць у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, на 1 тис. населення віком від 0 до 15 років у регіоні також був вищим за середній показник по Україні і складав 93,7 %. Темп зростання кількості колективних засобів розміщування на 1 тис. населення в Харківській обл. відставав від середнього показника по Україні і становив 89,3 %. Темп зростання кількості місць (ліжок) у колективних засобах розміщування на 1

тис. населення в регіоні також відставав від середнього показника по Україні і складав 88,4 %.

За умови забезпечення популяризації та транспортної доступності привабливими для рекреаційного туризму в Харківській обл. є: Зміївський, Харківський, Дергачівський і Вовчанський райони, а для історико-культурного туризму – Ізюмський, Богодухівський, Дергачівський, Нововодолазький райони. Серед потенційно перспективних для розвитку різних видів туризму слід відмітити: Чугуївський, Дворічанський, Печенізький, Краснокутський райони.

Матеріально-економічні умови людей, що проживають в регіоні, найтіснішим чином пов'язані з рівнем розвитку туризму, а саме з таким фактором як зростання / зменшення доходів населення визначають структуру туристського потоку.

Порівняно з регіонами країни, що аналізувалися, Харківська обл. у 2018 р. за показниками доходів бюджету області (враховуючи трансферти з державного бюджету) на одну особу зайняла 6-те місце (13543,5 грн), власних доходів бюджету області на одну особу – 4-те місце (6770,8 грн), офіційних державних трансфертів на одну особу – 6-те місце (6772,7 грн), видатків бюджетів (враховуючи трансферти до державного бюджету) на одну особу – 6-те місце (13412,3 грн) та коефіцієнта покриття доходами видатків – 1-ше місце (1,010) (табл. 1.3.3).

Як свідчать дані табл. 1.3.3 показники Харківської обл. у 2018 р. перевищували середні значення по Україні за власними доходами бюджету, доходами бюджетів загалом і коефіцієнтом покриття видатків доходами. У 2018 р. порівняно з 2014 р. у Харківській обл. темп зростання обсягів доходів бюджету області (враховуючи трансферти з державного бюджету Темп зростання власних доходів бюджету області на одну особу перевищив середній показник по Україні та становив 280,6 %) на одну особу перевищив середній показник по Україні та склав 261 %. Темп зростання офіційних державних трансфертів на одну особу в Харківській обл. був нижчим за

середній показник по Україні та складав 244,0 %.

Таблиця 1.3.3

Стан і динаміка доходів і видатків місцевого бюджету в Харківській обл.

й окремих регіонів України у 2014–2018 рр. [63, с. 60-62]

Область	Доходи бюджету області (враховуючи трансфери з державного бюджету) на одну особу, грн		Власні доходи бюджету області на одну особу, грн		Офіційні державні трансфери на одну особу, грн		Видатки бюджетів (враховуючи трансфери до державного бюджету) на одну особу, грн		Коефіцієнт покриття доходами видатків	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Дніпропетровська	5435,0	15382,5	3353,6	8595,8	2081,5	6786,7	5348,7	15928,0	1,016	0,966
Київська	5642,4	16148,1	2810,7	8375,9	2831,7	7772,2	5402,1	16868,8	1,044	0,957
Львівська	5218,4	13873,8	1920,7	6013,6	3297,7	7860,1	5136,9	14227,9	1,016	0,975
Полтавська	5298,9	16512,9	2696,8	8179,1	2602,0	8333,8	5224,6	16397,9	1,014	1,007
Сумська	5129,8	14285,4	2025,3	5821,6	3104,5	8463,8	5111,2	14470,3	1,004	0,987
Харківська	5189,5	13543,5	2413,3	6770,8	2776,2	6772,7	5236,5	13412,3	0,991	1,010
Україна	5121,0	13322,2	2234,5	6241,2	2886,5	7081,1	4986,7	13515,6	1,027	0,986

Темп зростання видатків бюджетів (враховуючи трансфери до державного бюджету) на одну особу в регіоні у 2018 р. становив 256,1 %, проти 271,0 % в середньому по Україні. Зазначається схожість структур доходу бюджету Харківської обл. та України загалом.

Найбільші частки в структурі доходу бюджету Харківської обл. у 2018 р. становили: офіційні трансфери від органів державного управління – 50,0 % (18139,8 млн грн), податок на доходи фізичних осіб – 27 % (9775,1 млн грн), єдиний податок – 7 % (2503,5 млн грн), податок на нерухоме майно – 6 % (2195,7 млн грн).

У структурі доходу загалом місцевих бюджетів України у 2018 р. основними напрямками надходження були: офіційні трансфери від органів державного управління – 53 % (298939,7 млн грн), податок на доходи фізичних осіб – 25 % (138158,8 млн грн), податок на нерухоме майно – 6 % (31272 млн грн), єдиний податок – 5 % (29564,2 млн грн).

Спостерігається відповідність структур видатків місцевого бюджету Харківської області та місцевих бюджетів України загалом. Найбільші частки в структурі видатків місцевого бюджету Харківської обл. у 2018 р. становили: видатки на освіту – 26 % (9284,1 млн грн), соціальний захист та соціальне забезпечення – 26 % (9267,4 млн грн), охорону здоров'я – 16 % (5748,2 млн грн), економічну діяльність – 14 % (5257,9 млн грн). На житлово-комунальне господарство, державне управління та культуру і мистецтво регіон витрачає в межах 15 %.

У структурі видатків українського місцевого бюджету у 2018 р. основними напрямками були: видатки на освіту 29,04 % (165708 млн грн), соціальний захист та соціальне забезпечення – 25,5 % (145498 млн грн), охорону здоров'я – 16,3 % (93233,9 млн грн), економічну діяльність – 13,5 % (77272,6 млн грн). На житлово-комунальне господарство, державне управління та культуру і мистецтво витрачається в межах 12,4 % [63, с. 60-62].

Вільний час є однією з умов життя діяльності, сприяючи реалізації рекреаційних потреб і розвитку туризму. Вільний час – це частина неробочого часу, в рамках якого відбувається відновлення і розвиток фізичних, інтелектуальних і духовних сил людини. вільний час у соціально-економічній та географічній літературі цю частину прийнято називати рекреаційним часом. Сучасна діяльність людини при обмеженій рухової активності супроводжується надмірним емоційним напруженням, щоб відновити сили потрібно неодмінно відпочити. Більшість людей проводять свої відпустки (вихідні та святкові дні), виїжджаючи за місто, в іншу країну.

За індексом розвитку рекреаційної системи Харківська обл. посідає останнє 22-е місце в Україні з індексом 0,8025. Не заважаючи на те, що область має високий природно-рекреаційний потенціал і широку мережу колективних засобів розміщення, що нараховує 221 одиницю (3 % від їх загальної кількості по Україні), більшість цих засобів сконцентрована у м. Харкові та Вовчанському районі. Крім того, в області відчувається дефіцит

якісного рекреаційного сервісу, який би сприяв розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Як наслідок, протягом 2014-2015 рр. на Харківщині зріс коефіцієнт використання місткості із 0,19 до 0,28, проте кількість туристів скоротилася більш ніж удвічі і в 2015 р. склала 31,2 тисячі осіб (проти 71,8 тис. у 2014 р.). Значною мірою на таку ситуацію вплинула наближеність Харківської обл. до зони проведення АТО та низка терористичних актів, що була скоєна в самому м. Харкові [27, с.76-77].

Матеріальною основою розвитку і розширення туристського руху є транспорт. Специфічна риса транспортних зв'язків – їх інтеграційний характер. Оскільки вони об'єднують окремі країни і регіони в єдине ціле. Для туризму особливо важливим є забезпечення зв'язків між місцевими, національними та міжнародними засобами пересуваннями, щоб туристське пересування не мало розривів транспортних сполучень.

Харківська обл. належить до регіонів з найвищим рівнем розвитку транспортної інфраструктури, яка включає залізничне, автомобільне та авіаційне сполучення, а також розгалужену систему громадського транспорту. Крім того, Харківська обл. посідає перше місце в Україні за протяжністю автомобільних доріг загального користування (понад 9,6 тис. км), з них майже 98 % – з твердим покриттям.

Проте в загальноукраїнському рейтингу за рівнем розвитку транспортної підсистеми Харківська обл. посідає 7-ме місце (індекс 0,9902). Це пов'язано, насамперед, із зменшенням вантажообороту та пасажирообороту, яке спостерігалось протягом останнього часу через скороченням міжнародного транспортного сполучення з Російською Федерацією та внутрішнього сполучення із Донецькою і Луганською областями. Так, у 2015 р. вантажооборот на автомобільному транспорті зменшився на 0,52 млрд т/км проти 2014 р., а пасажирооборот – на 0,30 млрд т/км. Щільність автомобільних і залізничних колій за цей час не змінилася, але стан автомобільних шляхів суттєво погіршився.

Область є одним із лідерів серед регіонів України за темпами розвитку

ІТ-технологій та ринку телекомунікацій. Наприклад, станом на грудень 2014 р. м. Харків посідало перше місце серед інших міст України за широкосмуговим Інтернет-доступом (Ookla, Net Index Explorer 2014). Отож, не випадково, що і в загальноукраїнському рейтингу за індексом розвитку складової зв'язку Харківська обл. посіла 3-є місце після Київської і Кіровоградської областей з індексом (1,2044). Попри те, що протягом останніх років спостерігалось зростання споживчих цін на послуги зв'язку, зросла і щільність мережі Інтернет та дохід від надання телекомунікаційних послуг. Так, у 2015 р. дохід харківських компаній від надання Інтернет-послуг зріс на 69 млн грн. проти 2014 р., а дохід від надання послуг мобільного зв'язку – на 567,7 млн. грн. Місцевий ринок ІТ-послуг характеризується достатньо високою інвестиційною активністю, в т. ч. за рахунок притоку іноземного капіталу, і має значний потенціал розвитку, зокрема в галузі ІТ-аутсорсингу [27, с.76-77].

Отже, з-поміж чинників, що визначають потреби в туризмі й істотно впливають на вибір його видів, вирізняються найперше соціально-економічні, зокрема рівень добробуту суспільства, що пов'язано з можливістю збільшення витрат на туризм та організацією вільного часу. Всі інші чинники хоч і не є другорядними, але й не визначальними у їх формуванні.

У наступному розділі нами буде досліджено сучасний стан та перспективи розвитку туристичної діяльності в Харківській області.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Оцінка туристичної діяльності у Харківській області

Туризм та рекреація виступають складовою частиною економіки регіону та є вагомим джерелом поповнення як місцевого, так і державного бюджету. Ця сфера господарювання не лише охоплює прямо чи опосередковано більшість галузей національної економіки, в тому числі транспорт, будівництво, торгівлю, громадське харчування, сільське господарство, житлово-комунальне господарство, мистецтво, спорт тощо, але й стимулює їх розвиток. Вагомість туризму визнано і на загальнодержавному рівні, адже, згідно Закону України «Про туризм», «туризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки» [58].

Роль туризму як фактору оптимізації господарської структури та економічного росту й каталізатора розвитку продуктивних сил регіону з кожним роком дедалі зростає. Поряд зі зростаючим значенням сфери туризму та рекреації перед нами постає проблема в оцінці його рівня розвитку та визначенні ступеня впливу на економіку в цілому. Тому для успішного управління туризмом та рекреацією пріоритетного значення набуває розгляд концептуальних основ їх оцінки з метою подальшого використання з точки зору системного розвитку [14].

У табл. 2.1.1 наведено кількість обслуговуваних туристів у Харківській обл. у 2000-2019 рр.

Як свідчать дані табл. 2.1.1, найбільшу кількість туристів було обслуговано в регіоні у 2003 р. – 141,178 тис. осіб, а найнижча склала у 2015 р. – 31,233 тис. осіб через суспільно-політичну ситуацію та військові дії на сході країни, але вже у 2016 р. ситуація у країні почала налагоджуватися, і

у 2016 р. туристичний потік зріс на 29,4 % порівняно з 2015 р.

Таблиця 2.1.1

Показники кількості обслуговуваних туристів у Харківській обл.

у 2000-2019 рр. [12]

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	Із загальної кількості туристів:		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	73135	6454	5915	60766
2001	93938	8067	9101	76770
2002	111882	10507	16962	84413
2003	141178	8495	21416	111267
2004	116195	11871	24845	79479
2005	112893	8859	47187	56847
2006	110565	8667	42484	59414
2007	135231	8326	54481	72424
2008	137506	8868	64917	63721
2009	116149	11089	56456	48604
2010	138440	12951	75236	50253
2011	74038	550	57852	15636
2012	105663	1701	87814	16148
2013	91648	591	53831	37226
2014	71437	–	68046	3391
2015	31233	6	25946	5281
2016	40429	1	33716	6712
2017	51929	16	43626	8287
2018	62232	273	53633	8326
2019	76211	223	64911	11077
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	13979	-50	11278	2751
- відносне, %	22,5	-18,3	21,0	33,0
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (+; -)	24282	207	21285	2790
- відносне, %	46,8	12,9 р.	48,8	33,7

У 2019 р. в області кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами становила 76211 осіб, що на 13979 осіб (22,5 %) більше ніж у 2018 р. та на 24282 осіб (46,8 %) більше ніж у 2017 р. Серед них кількість іноземних туристів у 2019 р. становила 223 особи, що на 50 осіб (18,3 %) менше ніж у 2018 р. та на 207 осіб менше ніж у 2017 р.; виїзних туристів –

64911 осіб, що на 11278 осіб (21,0 %) більше ніж у 2018 р. та на 21285 осіб (48,8%) більше ніж у 2017 р.; кількість внутрішніх туристів у 2019 р. становила 11077 осіб, що на 2751 особу (33,0 %) більше ніж у 2018 р. та на 2790 осіб (33,7 %) більше ніж у 2017 р.

У табл. 2.1.2 наведено показники наявності колективних засобів розміщування у Харківській обл. 2011-2019 рр.

Таблиця 2.1.2

Показники наявності колективних засобів розміщування у
Харківській обл. у 2011-2019 рр. [12]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, одиниць			Кількість місць, одиниць			Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування, осіб		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування		готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування		готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування
2011	197	103	94	16584	4788	11796	299613	239960	59653
2012	221	125	96	17541	5626	11915	301361	236874	64487
2013	222	130	92	17971	5969	12002	321018	256111	64907
2014	200	125	75	16028	5759	10269	258815	204915	53900
2015	192	123	69	15339	5559	9780	255024	217636	37388
2016	172	108	64	14355	5381	8974	268793	231120	37673
2017	175	116	59	13876	5633	8243	292245	253027	39218
2018*	67	-	-	7511	-	-	218535	-	-
2019*	73	-	-	7824	-	-	187204	-	-
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	6	-	-	313	-	-	-31331	-	-
- відносне, %	9,0	-	-	4,2	-	-	-14,3	-	-

* Тільки юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб

Як свідчать дані табл. 2.1.2 на протязі досліджуваного періоду максимальна кількість колективних засобів розміщення була у 2013 р. – 222 од., у 2014 р їх кількість різко скоротилася до 200 од. і продовжувала далі скорочуватися і у 2017 р. склала 175 од. Відповідно себе повидали показники кількості місць та осіб, що перебували у колективних засобах розміщування.

Аналіз потенціалу для провадження лікувально-оздоровчої діяльності доцільно почати з наявної інфраструктури. На даний момент, у Харківській обл. склалася така ситуація:

- 15 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням;
- 2 санаторії-профілакторії;
- 47 баз та інших закладів відпочинку;
- 751 дитячий заклад оздоровлення та відпочинку.

Всього Харківська обл. нараховує 815 закладів лікування, оздоровлення та відпочинку. За підрахунками це складає 7,2 % від усіх подібних закладів України в цілому. Як показано на круговій діаграмі вище, найбільшу частину від усіх санаторно-курортних закладів області займають дитячі заклади оздоровлення і відпочинку – 92 %. На другому місці – бази та інші заклади відпочинку (6 %) (рис. 1.2.1).

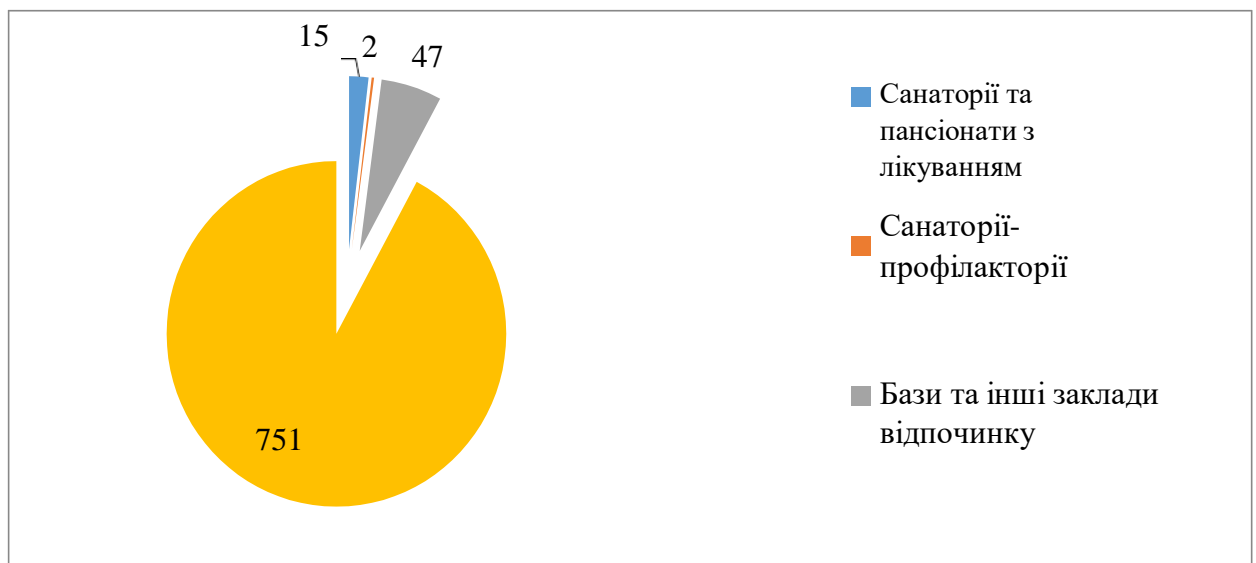

Рис. 1.2.1 Структура закладів лікування, оздоровлення та відпочинку у Харківській обл. у 2016 р. [68]

На території Харківської обл. діють 4 головні санаторії: «Бермінводи», «Роща», «Ялинка» та «Високий».

Важливим фактором аналізу діяльності санаторно-курортних закладів Харківської області є кількість обслугованих (табл. 2.1.3). Таким чином, станом на 2016 р. у лікувальних і оздоровчих закладах регіону обслуговано 36428 осіб. Картина лідерства санаторії залишається не- змінною й показує, що в 2016 р. ними обслуговано 17368 осіб. Другу позицію зберігають бази відпочинку – 15558 осіб. Значно відстають санаторії-профілакторії. Що стосується структури усіх обслугованих, то серед них можна виділити 8603 дитини віком 0-17 років і лише 35 іноземців.

Таблиця 2.1.3

Показники кількості обслугованих у санаторно-курортних закладах України та Харківської обл. у 2016 р., осіб [68]

Показники	Санаторії	Дитячі санаторії	Санаторії-профілакторії	Бази та інші заклади відпочинку	Всього
Україна	428503	112463	65947	561712	1168625
Харківська обл.	13827	3541	3502	15558	36428

Важливе значення для оздоровлення місцевого населення мають санаторії-профілакторії (2) та табори для відпочинку дітей (751). Сумарна кількість місць у оздоровчих закладах області – 10,9 тис. Але дані рекреаційні ресурси не користуються особливою популярністю серед споживачів туристичного продукту. За останні два роки за- вантаження баз відпочинку та санаторіїв відбувається в основному за рахунок соціального страхування, до того ж, на безкоштовне лікування направляються бійці АТО та мешканці областей, що постраждали внаслідок військових дій. За сумами доходів від лікувально-оздоровчого туризму область займає 12 місце в Україні, що свідчить про наявність вагомих проблем, які не дозволяють максимізувати доходи даної галузі. Через доволі тривіальні причини потенційні споживачі обирають санаторії інших регіонів України або за кордоном. До таких

причин можна віднести:

- невідповідність застарілої інфраструктури вимогам елементарного комфорту;
- низький рівень обслуговування та сервісу, «криза управлінських рішень», викликана проблемою підготовки кадрів;
- проблемне курсування громадського транспорту, жахливий стан доріг;
- нерозвинена анімаційна діяльність, відсутня сфера дозвілля;
- слабе просування наявних ресурсів на туристичному ринку, відсутність роботи з потенційними споживачами послуг, та інше [68].

У табл. 2.1.4 наведено показники функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в регіоні за 2000-2019 рр.

Таблиця 2.1.4

Показники функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку у Харківській обл. за 2000-2019 рр. [12]

Роки	Кількість закладів, одиниць, од.		У них місць, одиниць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у тому числі	усього	у тому числі	усього	у тому числі
		заклади оздоровлення		у закладах оздоровлення		у закладах оздоровлення
1	2	3	4	5	6	7
2000	300	47	12156	11112	37290	25538
2001	344	45	11250	10549	38252	24286
2002	851	53	12069	12069	78049	31363
2003	1376	58	13334	13334	118576	33006
2004	1786	53	20304	13355	144577	29262
2005	1430	44	10719	9375	123800	23839
2006	1021	45	10248	9005	117168	2006

Продовж. табл. 2.1.4

1	2	3	4	5	6	7
2007	949	40	9328	8215	117857	19465
2008	926	42	9524	8708	115965	19366
2009	863	37	7681	7381	107002	16274
2010	880	37	7571	7306	106962	13878
2011	872	38	7676	7426	105777	15465
2012	856	33	7100	6720	101608	15562
2013	854	33	7229	6439	109170	14428
2014	775	25	5766	4976	91554	12545
2015	727	20	5702	3992	86967	9489
2016	751	20	6011	3950	91557	9087
2017	745	19	5955	3894	95337	8074
2018	736	17	5573	3623	97063	8352
2019	732	15	4849	2999	97613	7747
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	-4	-2	-724	-624	550	-605
- відносне, %	-0,5	-11,8	-13,0	-17,2	0,6	-7,2
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (+; -)	-13	-4	-1106	-895	2276	-327
- відносне, %	-1,7	-21,1	-18,6	-23,0	2,4	-4,1

Дані табл. 2.1.4 свідчать, що найбільша закладів була у 2004 р. – 1786 од., а найменша у 2000 р. – 300 од. У 2019 р. їх кількість становила 732 од., що на 4 од. менше ніж у 2018 р. та 13 од. менше ніж у 2017 р., а кількість дітей, які перебували у закладах становила 97,613 тис. осіб, що на 550 осіб більше ніж у 2018 р. та 2276 осіб більше ніж у 2017 р. Кількість закладів оздоровлення у 2019 р. їх кількість становила 15 од., що на 2 од. менше ніж у 2018 р. та 4 од. менше ніж у 2017 р. та у них у 2019 р. перебували 7747 осіб, що на 605 особи менше ніж у 2018 р. та 327 осіб менше ніж у 2017 р.

Стосовно кількості об'єктів сфери культури і мистецтв у Харківській обл., які є невід'ємною частиною туристичної інфраструктури протягом 2000-2017 рр. ситуація наступна (табл. 2.1.5).

Таблиця 2.1.5

Показники функціонування театрів, концертних організацій та музеїв у
Харківській обл. за 2000-2017 рр. [12]

Роки	Кількість театрів, од.	Кількість глядачів на виставах, тис. осіб	Кількість концертних організацій, професійних творчих колективів, одиниць	Кількість слухачів на концертах, тис. осіб	Кількість музеїв, од.	Кількість відвідувачів музеїв, тис. осіб
2000	6	326,4	2	97,3	24	503,3
2001	6	345,8	2	93,3	25	734,5
2002	6	328,8	2	79,1	25	770,6
2003	6	348,0	2	87,6	26	805,3
2004	6	344,2	2	88,9	26	823,3
2005	6	361,4	2	92,3	24	875,5
2006	6	357,4	2	101,1	24	910,0
2007	7	410,0	2	96,5	27	989,3
2008	7	435,2	2	100,0	33	1071,2
2009	7	365,9	2	78,4	32	1025,0
2010	7	392,6	2	91,4	33	1093,7
2011	7	399,6	2	96,2	33	1132,7
2012	7	371,2	3	238,9	33	872,6
2013	7	414,9	3	206,1	33	879,1
2014	7	362,6	3	95,8	33	782,8
2015	7	394,3	3	89,6	33	881,1
2016	7	427,1	3	102,9	33	852,0
2017	7	439,5	3	110,2	33	830,3
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	0,0	12,4	0,0	7,3	0,0	-21,7
- відносне, %	0,0	2,9	0,0	7,1	0,0	-2,5
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	0,0	45,2	0,0	20,6	0,0	-50,8
- відносне, %	0,0	11,4	0,0	23,0	0,0	-5,8

Як свідчать дані табл. 2.1.5, з 2000 р. по 2006 р. в області кількість театрів складала 6 одиниць, а з 2007 р. зросла до 7 одиниць та залишилася такою до 2017 р. Загальна кількість концертних організацій на протязі 2000-2011 рр. становила 2 од., а з 2007 р. зросла до 3 одиниць та залишилася такою

до 2017 р. Кількість слухачів концертних організацій має нерівномірну динаміку, а саме максимальна їх кількість становила 238,9 тис. осіб у 2013 р., а мінімальна 79,1 тис. осіб становила у 2002 р.

У 2000-2007 рр. кількість музеїв в регіоні залишилася майже незмінною – 24-26 од., у 2008 різко зросла до 33 од. та залишилася такою до 2017 р. Кількість відвідувачів музеїв у 201 р. становила 830,3 тис. осіб, що на 21,7 тис. осіб менше ніж у 2016 р. та 50,8 тис. осіб. менше ніж у 2015 р.

У табл. 2.1.6 наведено показники функціонування бібліотек, музеїв та клубних закладів в регіоні за 2000-2017 рр.

Таблиця 2.1.6

Показники функціонування бібліотек, кінозалів та клубних закладів у
Харківській обл. за 2000-2017 рр. [12]

Роки	Кількість бібліотек, од.	Бібліотечний фонд, тис. примірників	Кількість кінозалів, од.	Кількість глядачів на сеансах за рік, тис. осіб	Кількість клубних закладів, одиниць	Кількість місць в них, тис. од.
1	2	3	4	5	7	7
2000	1017	24292	71	524	812	214,6
2001	1013	24028	90	901	784	215,3
2002	1143	24807	87	1151	782	216,2
2003	1311	27946	67	1369	770	212,5
2004	1312	28798	117	1367	757	209,3
2005	1329	29226	114	1006	747	205,5
2006	1337	28937	98	1101	731	200,6
2007	1337	29188	127	1086	724	197,9
2008	1334	37113	129	1123	716	196,3
2009	1329	37066	124	1385	712	194,0
2010	858	20839	122	1163	710	192,5
2011	847	20694	122	1295	698	190,4
2012	843	20383	114	1613	695	189,6
2013	839	20232	113	1986	697	190,2
2014	838	19915	111	1968	698	187,3
2015	827	19589	109	2064	692	185,8
2016	817	19242	...	...	687	185,0

Продовж. табл. 2.1.6

1	2	3	4	5	7	7
2017	804	18864	...	...	685	183,1
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	-13	-378	...	...	-2	-1,9
- відносне, %	-1,6	-2,0	...	...	-0,3	-1,0
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	-23	-725	...	...	-7	-2,7
- відносне, %	-2,8	-3,7	...	...	-1,0	-1,5

Дані табл. 2.1.6 свідчать, що максимальна кількість бібліотек в регіоні становила 1334 од. у 2008 р., а мінімальна склала 804 од. у 2017 р., що на 13 од. (1,6 %) менше ніж у 2016 р. та на 23 од. (2,8 %) менше ніж у 2015 р. Бібліотечний фонд у 2017 р. складав 18,864 млн примірників, що на 378 тис. примірників (2,0 %) менше ніж у 2016 р. та на 725 тис. примірників (3,7 %) менше ніж у 2015 р.

Кількість клубних закладів склала 685 од. у 2017 р., що на 2 од. (0,3 %) менше ніж у 2016 р. та на 7 од. (1,0 %) менше ніж у 2015 р. Кількість місць в них, у 2017 р. склала 183,1 тис., що на 1,9 тис. (1,0 %) менше ніж у 2016 р. та на 2,7 тис. (1,5 %) менше ніж у 2015 р.

Отже, на розвиток туристичної діяльності в світі завжди здійснювали вплив науково-технічний прогрес, підвищення якості життя населення, збільшення тривалості вільного часу, відпусток, економічна і політична стабільність і ряд інших чинників, тому країни з розвиненою туристичною індустрією можуть бути прикладом для розбудови українського туризму. Для розвитку цієї галузі, необхідний насамперед регіональний розвиток туризму. Харківська обл., володіючи великим туристичним потенціалом, може запропонувати в контексті євроінтеграційних перспектив та розвитку туристичного потенціалу краю об'єкти природно-заповідного фонду, історико-культурні об'єкти, пам'ятки архітектури та інше. Але в даний час область має порівняно нерозвинену туристичну інфраструктуру, що не

дозволяє істотно збільшити розвиток іноземного туризму і залучати туристів з інших регіонів України. Матеріальна база туризму потребує реконструкції, потрібне істотне розширення мережі туристичних об'єктів та послуг.

У наступному підрозділі нами будуть визначені напрями розвитку туристичної діяльності у Харківській області.

2.2 Напрями розвитку туристичного ринку Харківської області

Місто Харків – перша столиця України, один з найважливіших політичних, економічних, наукових, культурно-освітніх та релігійних центрів нашої держави. Харків ще й туристичний центр – початковий, кінцевий чи транзитний пункт міжнародних та місцевих маршрутів. Місто Харків має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найбільш розвинутих у туристичному відношенні міст України та Європи. Це унікальне історичне місто з багатою культурною та архітектурною спадщиною, яка має дістати світового визнання. На території області розташовані пам'ятки історії та культури. До реєстру національного культурного надбання включені пам'ятки архітектури, пам'ятки археології, пам'ятки історії і монументального мистецтва.

Харківщина має цінні курортологічні ресурси, цілісні природні комплекси з комфортними мікрокліматичними характеристиками. Сприятливі природні умови Харківської обл. зумовили формування та розвиток багатьох санаторно-курортних здравниць. У межах регіону заклади відпочинку дорослих локалізуються, в основному, на курортах, в межах водно-зеленого діаметру та лісопарків. У цілому мережа закладів відпочинку (з урахуванням тих, що функціонують періодично). Аналіз природних комплексів (рекреаційних ресурсів) свідчить про широкий діапазон можливостей для здійснення різноманітних видів відпочинку [64].

Зарубіжний досвід показує, що розвиток туризму передбачає, крім

рекреаційного потенціалу, наявність певних умов, що стимулюють розвиток цієї галузі. Зокрема, це пов'язано зі створенням системи податкових пільг, наявністю на території транспортної та комунальної інфраструктур, а також розвиненою індустрією розваг.

Раціонально виділити непромислові території в м. Харкові та Харківській обл. загалом особливі зони, для яких розвиток туризму було б пріоритетним завданням. Зокрема, в рамках цих територій могли б діяти пільгові режими оподаткування доходів від надання послуг в сфері індустрії розваг, оподаткування майнових прав туристичних підприємств тощо.

Наступним кроком в оптимізації туристичного потенціалу м. Харкова і Харківської обл., повинно стати усунення рекламного вакууму, особливо для іноземних громадян, через задіяння різних рекламних компаній. Формування ефективної рекламної кампанії, проведення тендерів по реставрації та популяризації об'єктів культурної спадщини Харківщини допоможуть вирішити безліч проблем, пов'язаних з руйнуванням пам'ятників історії і культури, а також сформувати і посилити позитивний імідж області.

Однією з важливих перешкод розвитку туристичної індустрії в регіоні є технологічна відсталість – практично не застосовуються інноваційні туристичні технології, які в розвинених країнах набули широкого використання. Одним з основних напрямків технологічних інновацій в туризмі є використання віртуального простору для інформування та просування на ринок своїх послуг. Організації, які надають туристичні послуги повинні усвідомити необхідність впровадження і використання сучасних програмно-технічних інтерактивних інформаційних систем, які сприятимуть розширенню можливостей туристичних підприємств Харківщини. Такі системи запам'ятовують і зберігають в пам'яті значну за обсягом інформацію про минулі заявки і клієнтів, на підставі якої можна визначити кращі напрямки просування продукту з урахуванням демографічних чинників, інтересів клієнтів, кращих засобів розміщення і безлічі інших параметрів [20].

Найбільшого розвитку в Харківській обл. набули:

- історико-культурний туризм, що ґрунтується на екскурсійному інтересі до пам'ятників історії та культури на території міста, як з боку внутрішньо українських споживачів (в основному, у форматах освітнього туризму, поїздок вихідного дня тощо так і з боку іноземних гостей.
- діловий туризм, пов'язаний з функціонуванням на території міста центрів адміністративного та бізнес-управління, розвиненою мережею автодоріг та залізничних шляхів, наявністю міжнародного аеропорту;
- шопінг, дозволя й розваги, у першу чергу для жителів Харківського регіону.

Діловий і культурно-ознайомлювальний туризм є видами діяльності, що працюють не тільки на внутрішньому, але й на міжнародному ринку. Місто Харків виступає на туристичному ринку України як адміністративний й діловий центр в певних напрямках подорожей з діловими цілями, однак, такий туризм поки не став чіткою спеціалізацією Харкова.

Статистичний аналіз показує, що в м. Харкові пріоритетними є:

- діловий туризм, що є найбільш перспективним для м. Харкова, поки зростаючий, за експертними оцінками, не за рахунок спеціалізованих послуг (організація ділових комунікацій, корпоративних заходів тощо), а за рахунок бронювання квитків, трансферту, екскурсійного обслуговування;
- організований історико-культурний туризм, що при середніх темпах росту споживчої аудиторії має значні перспективи, пов'язані з новими культурними та подієвими проектами, розвитком нових туристичних продуктів та інфраструктур прийому в Харкові.

За експертними оцінками тенденція розвитку ділового туризму в м. Харкові збережеться у довгостроковій перспективі і є підставою для того, щоб вважати діловий туризм основним туристичним сектором Харкова.

Діловий туризм здатний дати м. Харкову значний економічний ефект. Ріст туристів, які прибувають з діловими цілями, сприяє розвитку економічних зв'язків Харкова з регіонами України та зарубіжжя, позитивно

відбивається на стані міської економіки.

Для перетворення м. Харкова в центр ділового туризму необхідно вирішити багато завдань, у першу чергу, пов'язаних зі зміною співвідношення ціна/якість у бік зменшення вартісної складової, а по-друге – безпеки туристів.

З метою забезпечення транспортних потреб бізнес-туристів, необхідно розширювати мережу компаній з прокату автомобілів. В м. Харкові слабо представлений цей сектор. Місту необхідно вирішити проблему прокату транспортних засобів за доступними цінами.

Конгресно-виставочний туризм дозволяє зняти таку гостру проблему, як сезонний фактор у туризмі, оскільки пік виставочної та конгресної активності припадає на зиму та міжсезоння, тобто саме на час «низького сезону» в туризмі. В м. Харкові існує 1 – презентаційно-виставковий центр «Радмір Експохол» (який включає в себе: 3 виставкові зали загальною площею – 6000 м², відкрита виставкова площа – 20000 м², 1 великий конференц-зал на 580 осіб та чотири малих конференц-зали (загальна місткість: 160 місць). Конференц-зали існують при багатьох готелях, зокрема:

- готель «Cosmopolit» – бізнес-центр Telesens Ventures (конференц-зал на 100 місць та кімнати переговорів на 20 місць);
- готель «Чічіков» – конференц-зал місткістю до 50 осіб;
- готель «Харків» – 3 конференц-зали (місткість – 80, 20 та менше місць);
- готель «Росинка» – конференц-зал місткістю 200 осіб;
- готель Київський» – конференц-зал місткістю до 80 осіб, кімната переговорів;
- готель «Аврора» – конференц-зал місткістю 12-14 осіб.

Перспективним для регіону є розвиток сільського (зеленого) туризму.

Аналіз діяльності міського туристичного бізнесу показує, що в'їзний турпродукт займає незначну частку в структурі діяльності навіть у лідерів

галузі та не грає визначальної ролі в прибутках туристичних компаній на тлі продажу послуг виїзного туризму. Причинами того, що внутрішній та в'їзний туризм на території м. Харкова недостатньо розвинений, слугує, насамперед, недостатньо розвинена туристична інфраструктура міста, а також недостатня реклама на міжнародному та українському ринку туристичних послуг.

Слід зазначити, що в туристичній індустрії області відчувається гострий дефіцит висококваліфікованих кадрів, особливо:

- маркетологів, менеджерів для готелів ресторанного бізнесу, музейної діяльності, що охоплюють персонал трьох- і п'ятизіркових готелів зі знанням іноземної мови» та інших;
- професійних кадрів для категорійних готелів (покоївки, офіціанти, бармени та інші);
- кваліфікованих гідів та екскурсководів (особливо - зі знанням мов).

Відсутність професійної підготовки в переважній більшості підприємців і керівників підприємств туристичної індустрії, у сукупності з дефіцитом кваліфікованих кадрів, є однією з головних причин низької ефективності роботи та зниження конкурентоздатності підприємств галузі [51].

Представляючи важливий центр ділового, фінансового, політичного, наукового, духовного і культурного життя України, Харківщина має унікальні можливості розвивати найбільш перспективні види туризму у всіх наявних формах. Існуючі можливості по розвитку різних видів туризму дозволяють істотно урізноманітнити пропозицію і підвищують конкурентоспроможність міського туристського продукту. Спектр туристської пропозиції достатньо широкий і може базуватися, перш за все, на фрагментах історико-архітектурного середовища міста, що збереглися, пам'ятках архітектури, інженерного мистецтва, історії, археології і культури.

На основі проведеної оцінки стану туристичної галузі були визначені можливості та обмеження, переваги і недоліки при формуванні концепції розвитку туризму в м. Харкові та Харківській обл. (табл.2.2.1).

Таблиця 2.2.1

SWOT-аналіз розвитку туризму в м. Харкові та Харківській обл.

[складено авторкою]

Переваги (сильні сторони)	Недоліки (слабкі сторони)
<ul style="list-style-type: none"> - величезна історична і культурна спадщина регіону, нерозривно пов'язана з історією і культурою усієї Східної Європи; - транспортна забезпеченість визначає м. Харків як відправну точку туристських маршрутів по історичних і культурних об'єктах східної України; - можливість проведення міжнародних конгресів, симпозіумів, семінарів, виставок, ярмарків, фестивалів – база розвитку в місті ділового і конгресного туризму; - наявність суспільних і комерційних організацій, які можуть сприяти розвитку туризму; - проведення масових заходів ділового та розважального плану, тобто організації подієвого туризму; - широкий спектр допоміжних послуг (закладів харчування, розважальних закладів тощо); - можливість проведення міжнародних змагань з різних видів спорту; - 5 ЗВО здійснюють підготовку фахівців з туризму; - розвинена транспортна система м. Харкова. 	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня розвиненість інфраструктури готельно-туристичного комплексу в регіоні, стан її ще не відповідає світовим стандартам в туризмі; - низька конкурентоспроможність старого фонду розміщення або взагалі відсутність у регіоні; - стан міської інфраструктури (що не сприяє розвитку туризму) і, в першу чергу, її транспортна складова в місті регіоні (брак сучасних автобусів, відсутність автомобільних стоянок, і низький рівень сервісу в міському транспорті); - відсутність комплексного погляду на характер і специфіку м. Харкова як туристського місця; - слабка система просування туристичних продуктів Харківщини на внутрішньому та міжнародному ринках; - нестача професійних кадрів в індустрії туризму; - відсутність програми підтримки туристичних фірм, що займаються в'їзним туризмом; - відсутність великих туроператорів по внутрішньому туризмі, що мають власну туристичну інфраструктуру, власний інвестиційний потенціал.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - вигідне географічне положення, що дозволяє залучати туристів; - можливість росту ринку туристичних послуг, при ефективному використанні наявних туристичних ресурсів та інфраструктури; - залучення іноземних і українських інвесторів для фінансування розвитку туристичної інфраструктури; - стійке сприйняття образу м. Харкова як міста, привабливого для внутрішнього туризму групами споживачів; - зростаючий інтерес громадян до історико-культурної спадщини регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> - зростаюча конкуренція серед туристичних регіонів України; - зниження платоспроможного попиту населення внаслідок скорочення прибутковості основних галузей економіки; - посилення виїзного туризму в сусідні регіони та за кордон у зв'язку з низьким рівнем надаваних послуг; - відсутність бюджетних можливостей, що дозволяють здійснювати цільову фінансову підтримку туристичної галузі.

Порівнюючи слабкі сторони туристичної галузі та можливості, що є на ринку туристичних послуг в регіоні (табл. 2.2.1), можна зробити наступні висновки.

Існуюча система управління, законодавча база, кадровий, інвестиційний потенціал та інфраструктура туристичної галузі не дозволяють повною мірою реалізувати можливості регіону, тому важко розраховувати на активний розвиток туризму. Тому для реалізації наявних можливостей в регіоні органам місцевого самоврядування потрібно створити необхідні умови для розвитку туризму, а саме:

- основу для ефективних комунікацій господарюючих суб'єктів, суспільства та органів влади у сфері туризму;
- формування образу не тільки м. Харкова як міста, привабливого для внутрішньо українського та в'їзного туризму, але і області;
- умови для взаємин з іншими регіонами країни і світу в туристичній сфері;
- забезпечення цільового фінансування та підтримки органами місцевого самоврядування найбільш пріоритетних напрямків розвитку внутрішньо українського та в'їзного туризму.

Зокрема, в області розвитку туристичних об'єктів:

- охорона пам'яток природи, культури та історії в рамках міських програм;
- прийняття технологічних стандартів обслуговування туристів для ключових туристичних об'єктів у місті;
- розширення спектру пропозиції на ринку послуг розміщення (зокрема готелів 2* тощо);
- створення асоціації готелів міста, орієнтованої на рішення загальних проблем інфраструктури розміщення.

В області розвитку інфраструктури – розвиток інфраструктурних схем

(транспорт, зв'язку, комунікацій тощо).

В області ринку та конкуренції:

- стимулювання туристичних організацій, що нарощують обсяг в'їзного туризму;
- стимулювання розвитку малого бізнесу для надання супутньому туризму сервісних послуг;
- підтримка створення та діяльності асоціацій туристичних господарюючих суб'єктів;
- стимулювання розвитку конкурентоздатних місцевих виробників і постачальників послуг у супутньому туризму галузях;
- стимулювання розвитку ефективного конкурентного середовища в туристичній галузі.

В області підготовки кадрів для туризму – розробка програмного навчання та підготовка кадрів для туризму та супутніх галузей.

В області формування та просування нових туристичних продуктів:

- створення нових туристичних продуктів відповідно до попиту широких споживчих груп;
- стимулювання формування образу не тільки м. Харкова як міста, привабливого для внутрішнього та міжнародного туризму, але і області;
- просування міських туристичних продуктів у масштабі області, країни та за кордоном;
- проведення диференційованої політики на внутрішньому туристичному ринку відносно соціальних груп.

В області вдосконалювання системи управління:

- установлення загальних умов діяльності для туристичних організацій, що обслуговують населення на внутрішньому ринку, через сертифікацію основних параметрів діяльності;
- стимулювання інвестицій у розвиток місцевого туризму.

Проаналізувавши сильні сторони та можливості для туризму в регіоні, а

також вивчивши матеріали аналізу тенденцій розвитку основних видів туризму в Україні, можна виділити основні види туристичних послуг, які можуть стати напрямками росту туристичної індустрії [51].

До таких видів у першу чергу належить діловий туризм. Розвитку ділового туризму може сприяти відкриття нових виставкових площ, будівництво сучасних і комфортабельних готельних комплексів (2*, 3*, 4*), поліпшення якості доріг, транспортних засобів, зв'язку та інфраструктури.

Наявність значного історико-культурного потенціалу в сполученні зі зростаючим інтересом до історії та культурної спадщини дозволяють розвивати історико-культурний туризм. Утримання в належному стані історико-культурних об'єктів, залучення приватного капіталу для створення відповідної інфраструктури, проведення фестивалів, ярмарок, фольклорних заходів дозволять підвищити привабливість історико-культурного туризму.

Менший потенціал росту має подієвий туризм. Хоча цей вид туризму є масовим, він, в основному, носить неорганізований характер та меншою мірою має потребу в сервісі та інфраструктурі високої якості (готелі, кафе і ресторани, засоби зв'язку та транспортні послуги).

Порівнюючи сильні сторони та загрози, можна оцінити потенціал переваг туристичної галузі регіону та здатність протистояти зовнішнім загрозам. Незважаючи на загострення конкуренції (за інфраструктурою, пропонованим туристичним продуктом тощо) з боку інших туристичних регіонів України, посилення виїзного туризму за кордон у зв'язку з низьким рівнем надаваних послуг і високих цін на них, значний історико-культурний потенціал, інтерес до проведення виставок, семінарів і тематичних конференцій дозволяє туристичному комплексу регіону розвивати ряд напрямків туристичної галузі (діловий, історико-культурний тощо).

Однак із розвитком туристичних компаній, інфраструктури туристичного бізнесу суміжних регіонів, Харківщина перебуватиме в конкурентних відносинах з регіонами України.

Для посилення конкурентоздатності Харківщини необхідно реально

оцінити потенційний ринок туристичних послуг регіону, розробити та почати реалізовувати програму активного просування місцевого турпродукту, провести цільову перепідготовку персоналу, відробити принципи та механізми підтримки органами місцевого самоврядування та підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі Харківщини [51].

Для подальшого ефективного розвитку туристської сфери Харківської обл. регіону потрібна стабільна ефективна туристська політика, яка сприяла б розширенню і покращенню туристської сфери регіону. За допомогою даного політичного регулювання можна було б ефективніше просувати регіональний туристичний продукт як на національному ринку, так і на міжнародному, не боячись конкуренції. Метою регіональної і державної політики повинно бути спрямування усіх зусиль на ефективний розвиток туристської галузі. Також посилення активності державної влади та місцевого самоврядування у даній сфері не завадило для її покращення. Ще одним шляхом покращення є збільшення ролі регіональних і місцевих туристських організацій в процесі створення та просування туристських послуг.

Проблемою туризму регіону є недостатнє фінансування даної галузі. Дану проблему можна вирішити завдяки інвестиціям, а інвестиційні вклади більшою мірою залежать від політичного становища галузі як регіону, так і держави. Завдяки залученню вітчизняних і іноземних інвестицій можна стимулювати розвиток інфраструктури туристської галузі, а саме через будівництво нових і реконструювання старих об'єктів туристської галузі. Про це повинні піклуватися і регіон, і держава створюючи вигідні умови для інвесторів.

Також шляхом покращення розвитку туризму регіону є підвищення якості наданих туристських послуг через впровадження міжнародних стандартів. Інформаційно-рекламне забезпечення також має велике значення для розвитку туризму, тому обов'язково потрібно якісно інформувати про туристські продукти регіону як споживачів внутрішнього ринку, так і

зовнішнього. Значну роль відіграє збільшення асортименту туристської продукції регіону [60].

Отже, проаналізувавши напрями розвитку ринку туристичних послуг регіону, можна зробити висновок, що туризм – сфера, яка приносить не лише доходи, але й має великий потенціал для розвитку. Володіючи значними природними ресурсами, вдалим географічним розташуванням регіону, великою кількістю туристичних атракцій, долаючи інфраструктурні та інвестиційні проблеми, туризм може розвиватися за оптимістичним сценарієм розвитку, тим самим покращуючи не лише свою ефективність, але й результативність суміжних з ним сфер. Однак занедбаність об'єктів туристичної спадщини, нераціональність у використанні наявних природних ресурсів, відсутність інвестицій у розвиток не лише інфраструктури, але й туризму в цілому, відтік персоналу за кордон можуть стати ключовими факторами вибору песимістичного шляху розвитку.

У наступному підрозділі нами буде розроблено історико-екскурсійний тур по Харківській області.

2.3 Розробка історико-екскурсійного туру по Харківській області

Історико-екскурсійний тур – це подорож з метою ознайомлення з пам'ятками історії та культури, музеями, традиціями народів іншої держави або регіону. Історико-екскурсійні тури відносяться до пізнавального туризму, так як вони допомагають дізнатися щось нове і розширити кругозір.

При розробці турпродукту слід дотримуватися головний принцип – мета подорожі.

При складанні моделі туристської послуги та враховують такі чинники:

- вид туристської послуги;
- основну спрямованість, призначення туристської послуги (оздоровлення, огляд природних пам'яток, відвідування об'єктів історико-

культурної спадщини тощо);

- маршрут подорожі (маршрут, пункти відправлення та прибуття, перелік пунктів ночівель, стоянок тощо);
- перелік співвиконавців (постачальників послуг з розміщення туристів, організації харчування і перевезень);
- метод обслуговування туристів;
- перелік організацій та індивідуальних підприємців, що надають додаткові послуги (організація дозвілля, консалтингові, інформаційні та інші послуги).

Проектування туристичних послуг передбачає розробку програми обслуговування туристів або програми подорожей, що включає:

- розробку маршруту подорожі;
- формування списку співвиконавців туристських послуг, включаючи засоби розміщення, підприємства харчування, транспортні компанії і організації, які надають додаткові послуги (екскурсійні організації, екскурсоводи-підприємці, спортивні споруди, театри, музеї тощо);
- встановлення періоду часу / тривалості окремих послуг виконавцем;
- формування переліку екскурсій із зазначенням відвідуваних об'єктів;
- розробку переліку туристських походів, прогулянок, комплексу послуг з організації дозвілля;
- визначення тривалості перебування туристів в кожному пункті маршруту;
- встановлення мінімального і максимального кількості туристів, беруть участь у подорожі (чисельність групи);
- визначення видів і кількості транспортних засобів, що використовуються для перевезення туристів;
- визначення потреби в екскурсоводів (гідів), гідів-перекладачів, інструкторів-провідниках, які супроводжують осіб і в іншому

обслуговуючому персоналі з необхідним рівнем підготовки і кваліфікації;

- розробку форм і видів рекламних, інформаційних і картографічних матеріалів, описів подорожі, пам'ятки тощо.

Технологія розробки туру включає наступні етапи:

1. Маркетингові дослідження (виявлення потенційних можливостей, мотивації, цілей).

2. Географія маршруту. Це етап перспективного планування туру, що включає в себе виявлення ресурсно-технічного забезпечення туру (основні і додаткові об'єкти показу, транспорт, харчування, розміщення), а також визначення типу маршруту (лінійний, радіальний, кільцевої).

3. Договірний етап (укладати договори з партнерами – підприємствами харчування, розміщення, транспортними компаніями). На цьому етапі відбувається визначення партнера або постачальника послуг. У договорі вказують: предмет договору, основні умови, права і обов'язки постачальника, відповідальність сторін, порядок розрахунків, юридичні адреси сторін, форс-мажор.

4. Інформаційно-методичне забезпечення туру. Це етап складання необхідної документації для розроблюваного туру (розклад руху по маршруту, карта-схема маршруту, довідкові матеріали тощо).

5. Розрахунок вартості путівок і випуск до реалізації (калькуляція).

6. Просування туру на ринок (реклама, презентації, виставки, ознайомчі тури).

7. Етап реалізації путівок (формування агентськоїцепи).

Для того щоб визначити ключові моменти у формуванні конкретно історико-екскурсійних турів, наведемо також і етапи формування екскурсій:

- 1) визначення мети і завдань екскурсії;
- 2) вибір теми;
- 3) відбір літератури і складання бібліографії;
- 4) визначення джерел екскурсійного матеріалу, знайомство
- 5) з експозиціями та фондами музеїв по темі;

- 6) відбір і вивчення екскурсійних об'єктів;
- 7) складання маршруту екскурсії;
- 8) об'їзд або обхід маршруту;
- 9) підготовка контрольного тексту екскурсії;
- 10) комплектування «портфеля екскурсовода»;
- 11) визначення методичних прийомів проведення екскурсії;
- 12) визначення техніки ведення екскурсії;
- 13) складання методичної розробки;
- 14) складання індивідуальних текстів;
- 15) прийом (здача) екскурсії;
- 16) затвердження екскурсії.

Всі перераховані етапи застосовні і для складання історико-екскурсійних турів, так як екскурсійний тур по суті являє собою тривалу багатоденну екскурсію.

Головна відмінність розробки екскурсійного туру від розробки звичайної екскурсії полягає в проходженні етапу «Складання маршруту», так як на даному етапі розробникам екскурсійного туру потрібно враховувати, крім об'єктів екскурсійного показу, об'єкти розміщення та харчування, а також транспортні послуги. Це істотно ускладнює процес підготовки екскурсійного продукту.

Проаналізувавши технологію розробки туристських маршрутів і методику складання екскурсій, можна уявити методику розробки історико-екскурсійних турів в такий спосіб.

На першому етапі відбувається визначення мети і вибір теми історико-екскурсійного туру.

Кожен екскурсійний тур має свою певну тему. Це те, що покладено в його основу, на чому будується показ і розповідь. Тема є критерієм для відбору екскурсійних об'єктів, визначає зміст розповіді екскурсовода.

Мета – це те, до чого прагнуть, чого хочуть досягти. Вірно сформульована мета має найважливіше значення як при створенні екскурсії,

так і при її проведенні.

Другий етап полягає у виборі джерел екскурсійного матеріалу, вивченні екскурсійних об'єктів, складанні карток екскурсійних об'єктів.

Перед екскурсійними працівниками при створенні екскурсії коштує завдання – відібрати з безлічі об'єктів найцікавіші і за зовнішнім виглядом, і за тією інформацією, яку вони з собою несуть. При вивченні екскурсійних об'єктів використовуються книги, брошури, статті, опубліковані в газетах і журналах, які розкривають тему. Крім публікацій у пресі, можуть бути використані інші джерела. Автори екскурсії складають їх перелік, в який входять державні архіви, музеї, хронікально-документальні і науково-популярні кінофільми, де містяться матеріали по темі екскурсії. Як джерело можуть бути використані спогади учасників і очевидців історичних подій. Однак при використанні мемуарних матеріалів щоб уникнути неточностей і тенденційності слід проявляти обережність. Для розповіді повинні бути відібрані тільки достовірні, ретельно перевірені факти і відомості.

Відбір об'єктів закінчується складанням картки (паспорти) на кожен з них. У картку вносяться основні дані про екскурсійному об'єкті і прикріплюється фотографія.

Третій етап – це складання маршруту з виявленням ресурсо-технічного забезпечення туру, об'їзд маршруту, укладення договорів з партнерами, складання карти-схеми. На цьому етапі роботи уточнюються траса руху, місце розташування об'єктів, умови їх огляду, вибираються засоби розміщення туристів і пункти громадського харчування.

В процесі об'їзду маршруту необхідно провести вимір часу, відведеного на показ об'єктів, переїзд від одного об'єкта до іншого. це дасть можливість уточнити тривалість екскурсійного туру в цілому і, в Залежно від результатів вимірювання, внести в маршрут необхідні корективи. Всі зміни відображаються на оглядовій карті-схемі маршруту.

На четвертому етапі відбувається створення інформаційно-методичного забезпечення туру – необхідної технологічної документації, що

супроводжує історико-екскурсійний тур.

Технологічна документація потрібна для забезпечення якісної роботи екскурсовода, до неї відноситься:

- контрольний текст екскурсії (матеріал, необхідний для повного розкриття всіх підтем, що входять в екскурсію);
- «портфель екскурсовода» (комплект наочних посібників, використовуваних в ході проведення екскурсії);
- методична розробка (технологічна карта, це підсумковий документ, який складається в кінці творчого процесу зі створення екскурсійного туру, в ній вказуються тема, мета, завдання екскурсійного маршруту, його протяжність і тривалість, об'єкти показу, місця зупинок, організаційні та методичні вказівки).

Також в технологічній документації маршруту для більш ефективного інформування туристів уточнюються умови про розміщення (які номери, кімнати або каюти, скільки людина може проживати, санітарно-побутового обслуговування – наявність каналізації, пралень, душу або ванни в номерах), умови харчування (ресторан, кафе, буфет – адреса і віддаленість від місця проживання, план харчування). Крім цього, сюди відноситься графік руху по маршруту (розклад) і короткий опис самого туру. Вся ця інформація надається туристам.

П'ятий етап – це калькуляція нового екскурсійного туру, його здача і твердження.

Вартість путівки розраховується шляхом додавання наступних показників: транспортні послуги, проживання (вартість множить на ночі), харчування, зарплата (гіді, екскурсоводи, керівник групи), відрахування в позабюджетні фонди (страхові внески і збір на страхування від нещасних випадків), накладні витрати. Потім нараховується норма прибутку.

Здача нового екскурсійного туру проводиться у формі творчої дискусії, обміну думками, виявлення недоліків. Учасники повинні бути попередньо ознайомлені з контрольним текстом екскурсій, що входять в екскурсійний

тур, і методичною розробкою, схемою маршруту, змістом «портфеля екскурсовода», списком використаної літератури тощо.

При позитивному висновку про контрольний текст і методичної розробці, а також на підставі розрахунку вартості нового туру виноситься рішення про його затвердження.

Шостий, заключний, етап полягає в просуванні нового турпродукту на ринок і в реалізації путівок.

Інструментами просування екскурсійного туру можуть бути:

- реклама (каталоги, брошури, зовнішня реклама, реклама в ЗМІ, в пункті продажу);
- стимулювання продажів (різні матеріали для прямої пошти, проспекти по конкретному напрямку – метод підтримки);
- зв'язки з громадськістю (оформлення прес-релізів і публікацій віддаються в інформаційні служби, комітети);
- прес-конференції та прес-показу;
- ілюстративні розповіді з описом – іміджева стаття;
- презентації;
- ознайомлювальні тури;
- виставки, ярмарки, науково-практичні конференції;
- відеофільми.

На цьому ж етапі визначаються агенти, які будуть реалізовувати даний історико-екскурсійний тур.

Туристичні та екскурсійні послуги, що надаються виконавцем, повинні відповідати вимогам, встановленим чинним законодавством, а також договором про реалізацію туристського продукту. Оцінку і контроль якості виконання туристських і екскурсійних послуг здійснюють за допомогою експертного та соціологічного методів.

Експертний метод передбачає проведення оцінки діяльності на основі опитування та аналізу суджень (якісних і кількісних оцінок) експертів,

фахівців галузі, в тому числі керівників, менеджерів туристських і екскурсійних організацій, а також перевірки технологічних документів виконавця туристських і екскурсійних послуг.

Соціологічний метод передбачає проведення соціологічних обстежень (анкетування, опитування, записи в книзі відгуків туристів, Інтернет-відгуки) з подальшим аналізом отриманих даних.

Проходження всіх етапів розробки історико-екскурсійного туру інакше можна назвати генерацією туристського продукту – процес відбору та узагальнення змісту і властивостей компонентів і робіт, якщо вони входять в пакет туристського обслуговування відповідно до цільової або тематичною спрямованістю конкретного туру і можливостями їх постачальників або виконавців.

Створення нового туристично-екскурсійного продукту є складним творчим процесом, який визначається, в першу чергу, екскурсійними можливостями регіону [23].

Ми пропонує груповий (20 осіб) історико-екскурсійний тур по Харківській області – «Золоте кільце Харківщини»: Полтава – Харків – Старий Мерчик – Шарівка замок-палац – Мурафа – Краснокутськ дендропарк – Володимирівка Наталівський парк – Городнє «Співаючі тераси» – Пархомівка – Водяне – «Слобідська Швейцарія» – Національний природний парк «Гомільшанські ліси» – Васищево – Красна Поляна – Зміїв – Полтава.

1-й день

8.00 – Виїзд із м. Полтави (Автовокзал).

10.30 – м. Лубни – Мгарський монастир 17 ст.

12.00 – Обід.

16.00 – м. Харків – автобусно-пішохідна екскурсія по місту «7 чудес Харкова». На оглядовій екскурсії ви відвідаєте дивовижні місця, які виділяються своєю історією і особливою архітектурою, ретельно відібрані жителями Харкова. Це і найбільший храм м. Харкова – Свято-Благовіщенський кафедральний собор. Будинок державної промисловості

(відомий під кодовою назвою Держпром), який на момент його зведення вважався найбільшою висоткою в місті. Будинок зі шпилем, який займає цілий квартал. «Дзеркальний струмінь», витончений фонтан, внесений в енциклопедію ЮНЕСКО. А також найстаріша споруда Харкова – Свято-Покровський чоловічий монастир, пам'ятник Тарасу Шевченку руки Манізера і Успенський собор, побудований в стилі бароко. Ще один об'єкт, який неможливо не згадати, але який ви побачите – Площа Свободи, розміром 12 гектарів і в формі колби. Також ви відвідаєте парк Горького – найулюбленіший парк харків'ян зі звивистими алеями і яскравими атракціонами, серед яких оглядове колесо. Подивитися на місто з висоти можна і з канатної дороги, яка з'явилася ще в 1971 р. – це візитна картка міста, яка потрапила в список кращих підйомників «The Guardian».

Вільний час в місті. Самостійне повернення в готель.

2-й день

8.00 – Сніданок.

9.00 – Виїзд на екскурсію «Палаці Харківщини».

Старий Мерчик, де Харківський віце-губернатор, український магнат Г. Шидловський у збудував палацово-парковий ансамбль. Цей архітектурний витвір мистецтва приписували навіть Бартоломео Растреллі, настільки досконало виглядала ця перлина. З терас парку гарно проглядається озеро, пагорби з віковими деревами та церква Всіх Святих.

Шарівка – псевдоготичний замок-палац, парк у західноєвропейському стилі та тераси з широкими сходами над ставками. Ви побуваєте біля «Каменю кохання», який став символом нерозділеної любові останнього власника палацу до своєї молодої дружини. Неподалік Шарівки проживав «Український Ломоносов» – В. Н. Каразін – засновник Харківського Університету, вчений і дослідник, який цікавився проблемами бальзамування і створення штучних діамантів.

Перепочити від огляду палаців Ви зможете біля сірководневого джерела мінеральної води «Мурафа», яка близька за складом до

«Березовської» та кисловодського «Нарзану». Ця земля дала Україні ще й видатних кобзарів, як Іван Кучугура-Кучеренко. Народний артист приймав участь в шевченківських вечорах в Москві, Петербурзі, Варшаві, виступав на могилі поета у Каневі, але був репресований радянською владою.

Володимирівка – пам'ятка садово-паркової архітектури «Наталівський парк» – перлина Слобідської України, Свято-Преображенська церква – пам'ятки садово-паркової архітектури XIX ст. Чого тільки не робив відомий меценат і цукро заводчик І. Харитоненко для своїх нащадків. Згадаймо, хоча б, знаменитий палацово-парковий ансамбль у Качанівці на Сіверщині, перебудований спеціально для своєї доньки. Своєрідним таким культурним центром на Слобожанщині стала садиба у Володимирівці, куди кожного року приїздили діячі культури та мистецтва. Любили тут бувати знаменитий співак Ф. Шаляпін, художники Маковські, С. Виноградов, М. Нестеров.

Городнє – знамениті «Співаючі тераси» – сад екзотичних плодових дерев, які мають неймовірні акустичні якості та казковий Краснокутський дендропарк, основу якого заклали ще козаки у XVII ст. для чоловічого монастиря. За багатолітню працю по розведенню «іноземних дерев» Петербурзьке Імператорське товариство нагородило І. Каразіна Золотою медаллю.

Краснокутськ – казковий Краснокутський дендропарк – верхній і нижній ставки, печери, альтанки, скульптури, містки навіюють тишу і спокій душі. Пархомівка – історико-художній музей – духовна перлина Слобідської України, де експонується єдиний в Україні етюд П. Гогена, оригінали П. Пікассо, «Букет квітів» Е. Мане, «Портрет сера Томаса Чалоннера» Ван Дейка, роботи В. Тропініна, Л. Боровиковського, К. Брюллова, І. Шишкіна, І. Айвазовського, К. Малевича, І. Рєпіна, єгипетська пластика і копія портрета цариці Нефертіті.

20.00 – Повернення до Харкова, ночівля в готелі.

3-й день

8.00 – Сніданок, виселення з готелю.

9.00 – Виїзд на екскурсію «Слобожанська Швейцарія».

Зміїв – краєзначий музей; Зміївські гори. Васищево – храм, пов’язаний з трагічною долею Шаляпіна. Водяне – Борисо-Глібський жіночий монастир. Красна Поляна – колиска російського футуризму. Коропове – Національний природний парк «Гомільшанські ліси» – екологічна стежка «Козача гора» огляд залишків Зміївського Свято-Миколаївського монастиря, урочище «Провалля» із звисаючими деревами. Цей парк вважається одним з найбільш мальовничих куточків Лівобережної України. Повноводий Сіверський Донець, ріки Уди, Мжа і численні озера, прибережні «гірські кручі» і широкі тераси – вся ця краса буде супроводжувати вас по всьому маршруту. Ви пройдете екологічною стежкою «Козача гора» до залишків Зміївського козацького Миколаївського монастиря через урочище «Провалля». Ви потрапите в своєрідний тунель, де між високими стінками з нависаючими деревами зберігається особливий мікроклімат.

14.00 – Обід.

18.00 – Повернення до м. Полтави.

Калькуляція туру (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Калькуляція туру «Золоте кільце Харківщини» [складено автором]

№ з/п	Найменування витрат	Ціна, грн	Кількість	Розрахункова формула	Загальна сума, грн
1	2	3	4	5	6
1	Транспорт	1000	20	-	20000
2	Проживання (2-х містний номер «стандарт») та харчування в готелі	600	10 номерів, 2 доби	$V_{пр} = \text{Ціна одного номера} * \text{Кількість номерів} * \text{Кількість днів проживання} + \text{Вартість броні}$	12000
3	Екскурсійне обслуговування групи (оглядова екскурсія м. Одеса)	150	20	$V_{е} = \text{Ціна екскурсій} * \text{кількість екскурсій}$	3000
4	Заробітна плата супроводжуючого	250	20	$V_{з} = \text{Денна ставка} * \text{Кількість днів роботи}$	5000
5	Накладні витрати	-	10 %	$V_{н} = (п1 + п2 + п3 + п4) * 10\% / 100\%$	4000

Продовж. табл. 2.3.1

1	2	3	4	5	6
6	Страховання туристів	50	20	-	1000
7	Прибуток	-	20 %	Ціна = 20%/100% * (п1 + п2 + п3 + п4 + п5 + п6)	9000
8	Загальна вартість туру	-	-	Втз = п1 + п2 + п3 + п4 + п5 + п6 + п7	54000
9	Ціна путівки на 1 особу	-	-	Цп= Втз / Кількість осіб	2700

Згідно даних табл. 2.3.1 ціна путівки на 1 особу – 2700 грн.

В програму включено: екскурсійне обслуговування по всьому маршруту; проїзд у комфортабельному автобусі; технічні зупинки через кожних 200 км; проживання 2 ночі у готелі (2-х містний «стандарт»); харчування – 2 сніданки; страхування на час подорожі.

В програму не включено і додатково сплачуються: вхідні квитки в музеї та екологічні стежки; додаткове харчування та особисті витрати.

Вартість вхідних квитків: Національний парк «Гомільшанські ліси» – перебування на території – 10 грн; екологічна стежка 25 грн; Краснокутський дендропарк - ; Пархомівський художній музей – 20 грн; Харківський музей – 20 грн; Зміївський музей – 10 грн.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Туристична галузь набуває дедалі більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери в Україні, стрімко інтегрується у світову туристичну індустрію. Пріоритетний напрямок розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, створення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені.

Розвиток туризму в Україні істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, і є одним з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки. У свою чергу важливими факторами розвитку туристичної галузі є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал країни.

Харківська обл. має всі необхідні умови для подальшого розвитку туристської індустрії: вигідне географічне положення, природні умови, історико-культурні, людські і матеріальні ресурси. До факторів, які гальмують розвиток туристичної галузі в Харківській обл. регіоні, відносяться:

- значна територіальна диференціація в господарському використанні рекреаційного потенціалу Харківської обл.;
- невідповідність якісних характеристик (у тому числі рівня комфортності) та організаційно-економічного механізму функціонування рекреаційної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам, зокрема низький рівень послуг у переважній більшості готелів регіону, що не відповідає їх вартості;
- неефективність механізму регулювання цін на туристсько-екскурсійні, санаторно-курортні та готельні послуги, рівень та динаміка яких повинні визначатися забезпеченістю індустрії оздоровлення, відпочинку та

туризму;

- низький рівень маркетингових досліджень у сфері туристсько-екскурсійної та санаторно-курортної діяльності, недостатність її інформаційно-рекламного забезпечення, передусім на зовнішньому ринку.

Шляхами вирішення та ліквідації негативних факторів впливу є:

- підвищення якості сервісу надання туристичних послуг через впровадження міжнародних стандартів;

- інформаційно-рекламне забезпечення також має велике значення для розвитку туризму, тому обов'язково потрібно якісно інформувати про туристські продукти регіону як споживачів внутрішнього ринку, так і зовнішнього;

- збільшення асортименту туристської продукції регіону

- збереження, подальше формування і розвиток курортів регіону як загальнодержавних;

- раціональне використання рекреаційних ресурсів;

- будівництво нових та реконструкція існуючих курортних рекреаційних закладів з урахуванням потенційної ємності ландшафтів курортів, недопущення нового житлового будівництва та непрофільного використання санаторних і оздоровчих закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алехин А. А. Ботанический сад Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина: история и современность / А. А. Алехин // Биологический вестник. – 2004. – Т. 8. – № 1. – С. 104.
2. Андрієнко Т. Л. Печенізький степ – диво рослинного світу / Т. Л. Андрієнко // Печенізький край. – 1996. – 12 жовт.
3. Архітектурно-історичні пам'ятки Харківська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/poi _catalog/1059-211-historical-architectural-kharkiv-oblast.htm.
4. Бабарицька В. К. Екскурсознавство і музеєзнавство : навч. посіб. / В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. – К. : Альтерпрес, 2007. – 464 с.
5. Бартошук О. В. Моделі розвитку індустрії туризму (зарубіжний досвід) / О. В. Бартошук // Держава і регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2011. – № 2. – С. 62–68.
6. Белічко В. В. Бурлуцький заказник / В.В.Белічко // Енциклопедія Сучасної України / відп. секр. М. Г. Железняк. – Київ, 2004. – Т. 3. – С. 623.
7. Близнюк А. М. Механізми державного регулювання сфери туризму: сутність і шляхи удосконалення / А. М. Близнюк, Л. І. Давиденко, Н. Й. Коніщева // Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами (у туристичній сфері)». – 2007. – № 11. – С. 76–84.
8. Брич В. Я. Туроперейтинг : підруч. / за заг. ред. д.е.н., проф. В. Я. Брича. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2017. – 440 с.
9. Великобурлуцький степ: регіон. ландшафт. парк / Природно-заповідний фонд Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pzf.jinonet.ru/Velikoburluk/VelikoburStep188.htm>.
10. Вершицкий А. В. Виды и специфика инфраструктуры туризма /

А. В. Вершицкий // Культура народів Причорномор'я. – 2013. – № 264. – С.136-142.

11. Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навч. посіб. / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов. – К. : Центр учб. л-ри, 2016. – 178 с.

12. Головне управління статистики у Харківській області : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua/>.

13. Гора Крем'янець: комплексна пам'ятка природи місцевого значення // Природно-заповідний фонд Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pzf.jino-net.ru/Izum/Gora Kremenec30.htm>.

14. Грабар М. В. Сфера туризму та рекреації регіону: основні аспекти оцінки розвитку / М. В. Грабар // Сталій розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 2 (19). – С. 173-178.

15. Дендропарк / Харківський Національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doctris.com.ua/hnau/index.php?st=5>.

16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

17. Державне управління: Словник-довідник / За заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во української академії державного управління, 2002. – 228 с.

18. Дивовижна Харківська область: пам'ятки, природні та історичні місця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukraine-is.com/uk/divovizhna-xarkivska-oblast-pamyatki-prirodni-ta-istorichni-miscya/>.

19. ДК 016-2010. Національний класифікатор України. Державний класифікатор продукції та послуг [Чинний від 2012-01-01]. – К. : Держстандарт України, 2013. – 1807 с.

20. Довгаль Г. В. Туристична привабливість Харкова: сучасний стан та перспективи / Г. В. Довгаль, Н. І. Омельченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні

- відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2018. – Вип. 7. – С. 109-114.
21. Дорогунцов С. І. Екологія : підручник / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А. Хвесик та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – 371 с.
22. Драпушко Р. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку / Р. Драпушко. – К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. – 152 с.
23. Дунец А. Н. Проектирование и продвижение регионального туристского продукта : учебное пособие / А. Н. Дунец; Алт. гос. техн. ун-т им. И. И. Ползунова. – Барнаул : Изд-во АлтГТУ, 2014. – 163 с.
24. Екологічний паспорт Харківської області 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mepr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017.
25. Екологія : [розширені межі регіон. ландшафт. парку «Ізюм. Лука» на 2442,0 га в Балаклійс. р-ні] // Що зроблено : Харківщина, 2005-2006 / Харк. облдержадмін. – Харків, 2007. – С. 41.
26. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / [авт.-уклад. В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух]. – К. : Слово, 2006. – 372 с.
27. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження// ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. – Київ, 2017. – 108 с.
28. Калекин В. Ю. Проблемы реконструкции памятника садово-паркового искусства «Старомерчинский» / В. Ю. Калекин // Людина і довкілля. – 2002. – Вип. 3. Проблеми неоекології. – С. 80-82.
29. Кириченко Р. Потрібен статус національного заповідника : [про надання статусу нац. заповідника Литвинів. дендропарку, Валків. р-н] / Р. Кириченко // Сільські новини. – 2002. – 11 черв.
30. Кібкало В. О. Краснокутський парк / В. О. Кібкало // Екологічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : А.В.Толстоухов (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2007. – Т. 2. – С. 212-213.
31. Кіптенко В. К. Організація екскурсійних послуг : підручник / В. К. Кіптенко, О. Ю. Малиновська. – Херсон : Олді-плюс, 2018. – 518 с.

32. Клименко Ю. О. Наталіївський парк / Ю. О. Клименко // Екологічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : А. В. Толстоухов (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2007. – Т. 2. – С. 326.
33. Козловський Є. В. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посіб. / Є. В. Козловський. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 272 с.
34. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посібник / О. Д. Король. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 144 с.
35. Корсунский В. Городской сад имени Шевченко / В. Корсунский // Панорама. – 2001. – 13 квіт. – С. 14.
36. Кравчук І. В. Державне регулювання розвитку туризму: зарубіжний досвід та перспективи впровадження / І. В. Кравчук // Вісник Львівського національного університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2008. – Вип. 24. – С. 134-141.
37. Кузик С. П. Географія туризму: навч. посіб. / С. П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
38. Любіцева О. О. Методика розробки турів : навчальний посібник / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 104 с.
39. Михайліченко Г. І. Організація туристичних подорожей : навч. посіб. / Г. І. Михайліченко, А. Ю. Єременко. – К. : КНТЕУ, 2011. – 391 с.
40. Михайліченко Г. І. Практика організації туристичних подорожей: навч. посіб. / Г. І. Михайліченко. – К. : КНТЕУ, 2003. – 156 с.
41. Михайліченко Г. І. Туроперейтинг : підручник / Г. І. Михайліченко. – К. : КНТЕУ, 2018. – 304 с.
42. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг: навчально-методичний посібник / С. Г. Нездоймінов. – Одеса : Астропринт, 2011. – 216 с.
43. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навч. посіб. / Б. П. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010. – 248 с.

44. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник / Є. В. Панкова. – К. : Альтерпрес, 2003. – 352 с.
45. Писаревський І. М. Планування та організація туристських маршрутів : підручник / І. М. Писаревський, М. В. Тонкошкур. – Харків : ХНАМГ, 2011. – 304 с.
46. Покологна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник / М. М. Покологна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 180 с.
47. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / К. А. Поливач. Наук. ред. Руденко Л. Г. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
48. Полуда А. М. Бурлуцький заказник / А. М. Полуда // Екологічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. А.В. Толстоухов (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 106.
49. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм»: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – Ст. 2600.
50. Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1996 р. № 1576 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-96-%D0%BF>.
51. Про Концепцію розвитку туризму в 2008-2010 рр. м. Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkiv.rocks/reestr/409183>.
52. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
53. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17>.
54. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264 (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної

Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

55. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2465-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

56. Про створення національного природного парку «Гомільшанські ліси» : указ Президента України, 6 верес. 2004 р., № 1047 / Офіційний вісник України. – 2004. – № 36. – С. 13.

57. Гомільшанські ліси : національний природний парк / Природно-заповідний фонд Харківської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pzf.jinonet.ru/Zmiev/GomolLes216.htm>.

58. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.

59. Пугачева Г. Шаровка : век нынешний и век минувший... / Г.Пугачева // Новый день. – 2007. – 14 сент.

60. Рекун Г. П. Оцінка впливу туристських чинників на розвиток Харківського регіону / Г. П. Рекун, Я. А. Стаднюк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 2 (1). – С. 44-50.

61. Сірик А. Державне регулювання ринку туристичних послуг України. / А. Сірик // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 2 (48). – С. 100–104.

62. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p.

63. Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1026/102538/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>.

64. Тишевська О. В. Проблеми і перспективи розвитку туристичної галузі в Харківському регіоні / О. В. Тишевська // Коммунальное хозяйство

городов: науч. – техн. сб. – 2007. – Вып. 75. – С. 442 – 449.

65. Туризм на Харківщині. Природно-рекреаційні ресурси та історико-культурний потенціал регіону : бібліогр. путівник / Упр. культури і туризму Харк. облдержадмін., Харк. обл. універс. наук. б-ка; уклад. Г. М. Єрофєєва. – Харків, 2008. – 203 с.

66. Фрей Л. В. Історико-культурна спадщина як складова рекреаційного потенціалу регіону (на прикладі Черкаської області / Л. В. Фрей // Гуманітарний вісник. – Число 26. – Вип. 10. – С. 126-135.

67. Харківський зоопарк: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoo.kharkov.ua/>.

68. Шамара І. М. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Харківській області / І. М. Шамара, І. В. Скоряк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2018. – Вип. 8. – С. 211-217.

69. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії : навч. посібник / І. М. Школа [та ін.]. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 596 с.

70. IGotoWorld. Все про Україну на туристичному порталі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.igotoworld.com/>.